

ARTYKUŁY

Zbigniew Domżał
Andrzej Wałkowski
Łódź

Z badań nad piśmiennictwem sakralnym średniowiecznej biblioteki klasztoru cystersów w Mogile

Skryptoria i piśmiennictwo cystersów należą obecnie do lepiej poznanych dziedzin. Jest to najprawdopodobniej wynik badań grona uczonych, także skupionych wokół wyspecjalizowanych placówek, takich jak np. Zespół do Badań nad Historią i Kulturą Cystersów przy Instytucie Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, i realizacji postulatu Kazimierza Bobowskiego z początku lat 90. XX w.¹ objęcia tej problematyki kompleksowymi badaniami przez polską naukę historyczną. Cystersi filiacji portyjskiej doczekali się opracowania ich skryptoriów do końca XIII w. na Śląsku² i w Małopolsce (Mogiła)³. Trzeba przy tym dodać, że w drugim przypadku badania kontynuowano – doprowadzono je do początków XVI wieku⁴. Księgozbiorem i skryptorium klasztoru cystersów w Lubiążu zajmował się także Konstanty Klemens Jażdżewski⁵.

Badania nad biblioteką i piśmiennictwem cystersów z klasztoru w Mogile prowadziła już Hanna Kuna, która m.in. wskazała na doskonałą znajomość księgozbioru, jaką posiadał kronikarz klasztorny Mikołaj z Krakowa oraz na wysoką ocenę dorobku Tomasza z Akwinu u cystersów z Mogiły⁶. Edward

¹ K. Bobowski, *O potrzebie badań nad skryptoriami dokumentowymi cystersów na ziemiach polskich w okresie średniowiecza. Stan i propozycje metod badawczych*, [w:] *Cystersi w kulturze średniowiecznej Europy*, red. J. Strzelczyk, Poznań 1992, s. 57.

² A. Wałkowski, *Skryptoria cystersów filiacji portyjskiej na Śląsku do końca XIII wieku*, Zielona Góra-Wrocław 1996.

³ Tenże, *Skryptorium klasztoru cystersów w Mogile do końca XIII wieku*, Łódź 2009.

⁴ Z. Domżał, A. Wałkowski, *Imię róży inaczej...W tajemniczym świecie pisarzy i rękopisów klasztoru cystersów w Mogile do początków XVI wieku*, Łódź 2016.

⁵ K.K. Jażdżewski, *Lubiąż. Losy i kultura umysłowa śląskiego opactwa cystersów (1163-1642)*, Wrocław 1992, s. 119-242.

⁶ H. Kuna, *Z dziejów biblioteki OO. Cystersów w Mogile od jej założenia do początku XVIII wieku*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. WSP w Krakowie. Prace Bibliotekoznawcze” 1984, nr 2 (89), s. 48, 50-51.

Potkowski odnotował straty w bibliotece konwentu spowodowane pożarem w 1447 r.⁷ Bibliotekami cysterskimi interesował się także Rafał Witkowski, który podkreślał, że wysoką pozycję zajmowała w nich literatura patrystyczna⁸, a od XV stulecia nastąpił znaczny wzrost liczby książek⁹.

Jak wyżej wspomniano widoczny wzrost produkcji piśmienniczej przypada na wiek XV¹⁰. Tym samym narasta potrzeba dokonania jej segregacji i systematyzacji. Tymczasem średniowieczna literatura i nauka nie dają się podzielić według współczesnych kryteriów, a ówczesne granice między poszczególnymi działami wiedzy są z dzisiejszego punktu widzenia mało precyzyjne¹¹. Zachodzi konieczność stworzenia kryteriów podziału średniowiecznego piśmiennictwa. Podstawę do tego mogą stanowić poglądy E. Potkowskiego. Wyróżnił on dwie główne funkcje pisma w średniowieczu – piśmienność sakralną i pragmatyczną¹². Ten drugi termin oznaczał praktyczne wykorzystanie pisma w życiu codziennym, przy czym użytkownikami byli tu nie tylko duchowni, lecz także świeccy¹³. Tym samym pochodną funkcji pragmatycznej pisma będzie związana z nią cała grupa dzieł nazywana piśmiennictwem pragmatycznym¹⁴, a niekiedy „praktycznym”¹⁵. Natomiast piśmienność sakralna oznaczała wykorzystanie pisma w realizacji zasad

⁷ E. Potkowski, *Książka rękopiśmienna w kulturze Polski średniowiecznej*, Warszawa 1984, s. 124, przyp. 5.

⁸ R. Witkowski, *Biblioteki klasztorne opactw cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej. Zarys problematyki i stan badań*, [w:] *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. 1: *Dzieje i kultura męskich klasztorów cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej od średniowiecza do czasów współczesnych*, red. A.M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek, Poznań 1999, s. 156.

⁹ Tenże, „*Ars scribendi*” w opactwach cysterskich na Pomorzu w średniowieczu, [w:] *Biblioteki i skrytoria cysterskie na Pomorzu. Pelplin 23-25 maja 2008*, red. A. Słyszewska, ks. A. Nadolny, A. Wałkowski, Pelplin 2010, s. 27-28.

¹⁰ Tamże.

¹¹ S. Rybandt, *Średniowieczne opactwo cystersów w Rudach*, Wrocław 1977, s. 129.

¹² E. Potkowski, *Książka i pismo w średniowieczu. Studia z dziejów kultury piśmiennej i komunikacji społecznej*, Pułtusk 2006, s. 24, 26-27, 32.

¹³ Tenże, *Pragmatyczna piśmienność w średniowiecznym Tyńcu*, [w:] *Benedyktyni tyńcecy w średniowieczu*, red. K. Żurowska, Kraków 1995, s. 80.

¹⁴ A. Wałkowski, *Piśmiennictwo pragmatyczne skrytoriów cystersów filiacji portyjskiej na Śląsku do końca XIII wieku*, „*Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia*” 2001, nr 152, s. 87-91; tenże, *Biblioteka klasztorna jako miejsce pracy średniowiecznego uczonego. Rozważania na tle badań piśmiennictwa cystersów*, *ABMK* 2005, t. 83, s. 128-134.

¹⁵ E. Gigilewicz, *Pojęcie „piśmiennictwo pragmatyczne”. Rozważania leksykograficzne*, [w:] *Piśmiennictwo pragmatyczne w Polsce do końca XVIII wieku na tle powszechnym*, red. J. Gancewski, A. Wałkowski, Olsztyn 2006, s. 31. Krzysztof Skupieński zaproponował pojęcie piśmienności praktycznej – zob. tenże, *O współdziałale dyplomatyki w badaniu piśmiennej warstwy polskiego społeczeństwa średniowiecznego*, [w:] „*Venerabiles, nobiles et honesti*”. *Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej. Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Bieniakowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin i czterdziestopięciolecie pracy naukowej*, red. nauk. A. Radziwiński, A. Supruniuk, J. Wroniszewski, Toruń 1997, s. 537, przyp. 41.

ewangelicznych i wyrażania chwały Bożej w całym szeregu służących do tego dzieł z Biblią na czele¹⁶. Te teksty można określić mianem piśmiennictwa sakralnego, umożliwiającego człowiekowi nawiązanie kontaktu z Bogiem, ułatwiającego praktyki religijne publiczne i prywatne, nauczanie zasad wiary i jej pogłębienie¹⁷. Termin ten w praktyce jest dość szeroki, ponieważ stosujemy go do dzieł kierujących myśli człowieka ku Bogu, a kategoria ta funkcjonuje już od początków chrześcijaństwa (wskazuje ona zarazem na religijny sens ludzkiej egzystencji)¹⁸. W niniejszym artykule zajmiemy się tylko aspektem sakralnym piśmiennictwa obecnego w spuściznie dawnej, średniowiecznej biblioteki klasztoru cystersów w Mogile.

Badaniami objęto 20 kodeksów. Z tego 14 zostało przebadanych bezpośrednio, ponieważ tylko te zostały nam udostępnione¹⁹, zaś sześć przebadaliśmy jedynie w oparciu o w oparciu o *Katalog Archiwum...* Kazimierza Kaczmarczyka i Gerarda Kowalskiego²⁰, gdyż z powodu remontu w archiwum klasztoru cystersów w Mogile były one niedostępne. Większość kodeksów pochodzi z XV w., przy czym tylko dwa z jego pierwszej połowy²¹, 11 – z połowy stulecia²², a siedem – z drugiego pięćdziesięciolecia²³. Liczebnie przeważają zatem rękopisy od połowy XV w. – zachowało się ich 18. Zdaniem E. Potkowskiego ten stan jest spowodowany stratami powstałymi w księgozbiore w wyniku pożaru z 1447 r.²⁴ Odbudowa biblioteki po pożarze była czyn-

¹⁶ E. Potkowski, *Książka i pismo w średniowieczu...*, s. 12.

¹⁷ A. Wałkowski, *Biblioteka klasztorna jako miejsce...*, s. 118; tenże, *Piśmiennictwo sakralne skrytoriów klasztorów cysterskich w Lubiążu i Henrykowie do końca XIII wieku*, [w:] *Cystersi w społeczeństwie Europy Środkowej*, red. A.M. Wyrwa, J. Dobosz, Poznań 2000, s. 378-390; por. E. Potkowski, *Książka w kręgu sacrum – przykład Irlandii we wczesnym średniowieczu*, „Przegląd Humanistyczny” 1996, r. 40, s. 57-68; tenże, *Pragmatyczna piśmiennosc...*, s. 72-78.

¹⁸ E. Gigilewicz, *Zakres i znaczenie terminu „sakralność” w piśmiennictwie polskim*, [w:] *Piśmiennictwo sakralne w dziejach Polski do końca XVIII wieku na tle powszechnym*, red. S. Bułajewski, J. Gancewski, A. Wałkowski, Józefów-Olsztyn 2012, s. 10, 12-13, 19, 24-25.

¹⁹ Archiwum Cystersów Mogińskich w Krakowie (Klasztor Ojców Cystersów). Rękopisy biblioteczne (dalej ACM, Rękop. bibl.), sygn. 613, 614, 615, 616, 617, 621, 623, 625, 626, 627, 629 i 630; BCzart., Dz. Rkp., sygn. 3734 III, 3789 III.

²⁰ ACM, Rękop. bibl., sygn. 610, 612, 618, 619, 624 i 631; *Katalog Archiwum Opactwa Cystersów w Mogile*, oprac. K. Kaczmarczyk i G. Kowalski, Kraków 1919, s. 239 (nr 610), 240-241 (nr 612), 244-245 (nr 618-619), 250 (nr 624) i 258 (nr 631).

²¹ BCzart., Dz. Rkp., sygn. 3789 III; ACM, Rękop. bibl., sygn. 610; *Katalog Archiwum...*, s. 238-239 (nr 609 b-610).

²² ACM, Rękop. bibl., sygn. 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 621, 623; B.Czart., Dz. Rkp., sygn. 3734 III; *Katalog Archiwum...*, s. 240-245 (nr 610 a i 612-619), 246-250 (nr 621, 623).

²³ ACM, Rękop. bibl., sygn. 624, 625, 626, 627, 629, 630, 631; *Katalog Archiwum...*, s. 250-258 (nr 624-627, 629-631).

²⁴ E. Potkowski, *Książka rękopiśmienna...*, s. 124, przyp. 5. Zob. też K. Hoszowski, *Obraz życia i zasług opatów mogińskich*, Kraków 1867, s. 23-24; J. Dużyk, *Nowa Huta*, t. 2: *Od średniowiecza do XIX wieku*, Kraków 1957, s. 13; B. Miodońska, *Małopolskie malarstwo książkowe 1320-1540*, Warszawa 1993, s. 25; M. Starzyński, *Katalog opatów mogińskich w średniowieczu*, „Nasza Przeszłość” 2003, t. 100, s. 115.

nikiem aktywizującym skryptorium w drugiej połowie XV w., co znalazło swoje odbicie w zachowanej podstawie źródłowej²⁵.

Skupienie się na piśmiennictwie sakralnym wynika z jego wyraźnej przewagi w dorobku skryptoriów i w spuściznach po bibliotekach klasztornych, zwłaszcza cysterskich²⁶. Zamierzamy prześledzić, jakie odmiany tematyczne twórczości sakralnej dominują w kodeksach pochodzących ze średniowiecznej biblioteki klasztoru cystersów w Mogile. Chcemy każdą z tych odmian możliwie dokładnie omówić. W razie potrzeby będziemy je dzielić na mniejsze grupy tematyczne. Niezależnie jak głęboko będzie sięgać taka systematyka, zawsze zaprezentujemy poszczególne dzieła i ich autorów. Przyjrzymy się także kwestiom ilościowym. Szczególnie istotne może okazać się, czy taka sytuacja była typowa (i na ile) dla biblioteki i piśmiennictwa sakralnego cysterskiego skryptorium.

Granice chronologiczne naszych rozważań wyznacza częściowo podstawa źródłowa, częściowo – przemiany w kulturze piśmienniczej, jakie były udziałem klasztoru cystersów w Mogile. Skupiamy się na XV stuleciu, ponieważ z tego okresu pochodzą wszystkie zachowane kodeksy²⁷. Jednocześnie schyłek tegoż stulecia i początek XVI w. to czasy zmian, które polegały na odchodzeniu od rękopisów, zanikaniu kopiowania ksiąg w skryptoriach i upowszechnianiu się druku²⁸.

Struktura pracy została podyktowana omawianymi odmianami treściowymi piśmiennictwa sakralnego. Na początek przedstawiliśmy literaturę związaną z Biblią – Stary Testament, apokryfy, egzegezę. Dalej omówiliśmy teksty liturgiczne, modlitwy, kaznodziejstwo i duszpasterstwo. Następnie dokonaliśmy przeglądu dzieł ascetycznych i moralistycznych oraz mistycznych. Potem zajęliśmy się twórczością memoratywną i hagiografią (uwzględniając żywoty, ale też opisy męczeństwa i cudów), literaturą pasyjną oraz poezją i pieśniami na motywach religijnych. W zakresie teologii osobno wyróżniliśmy m.in. chrystologię, eschatologię.

Biblia. Stary Testament Mamy do czynienia jedynie z fragmentami: *Parabole Salomonis*²⁹, *Liber Ecclesiastes I-XII*³⁰, *Cantica canticorum I-VIII*³¹ oraz *Liber Ecclesiasticus I-LI*³².

²⁵ Z. Domżał, A. Wałkowski, *Imię róży inaczej...*, s. 35, 37.

²⁶ A. Wałkowski, *Skryptoria cystersów filiacji portyjskiej...*, s. 101-109, 402; tenże, *Biblioteka klasztorna jako miejsce...*, s. 118-128, 138.

²⁷ *Katalog Archiwum...*, s. 238-259.

²⁸ M. Starzyński, M. Zdanek, *Mogila w czasach Stanisława Samostrzelnika – szkic do dziejów klasztoru na przełomie XV i XVI wieku*, „Cistercium Mater Nostra – Historia – Kultura” 2007, nr 1, s. 52.

²⁹ ACM, Rękop. bibl., sygn. 615, fol. 1r-41r; tytuł na podstawie explicitu (fol. 41r) – [rubro:] *Explicium parabole Salomonis*; *Katalog Archiwum...*, s. 242 (nr 615, poz. a) – według jego wydawców tytuł: *Parabole [Proverbia] I-XXXI*.

³⁰ ACM, Rękop. bibl., sygn. 615, fol. 41r-65r; *Katalog Archiwum...*, s. 242 (nr 615, poz. b).

³¹ ACM, Rękop. bibl., sygn. 615, fol. 65v-83v; *Katalog Archiwum...*, s. 242 (nr 615, poz. c).

³² ACM, Rękop. bibl., sygn. 615, fol. 116v-204v (końcówka dzieła zaginęła z powodu ubytku stron); *Katalog Archiwum...*, s. 243 (nr 615, poz. e).

Biblia. Apokryfy W jednym z czterech kodeksów z połowy XV w., zawierających *Postyllę* Mikołaja z Liry znajduje się krótki utwór ze Starego Testamentu – *Modlitwa Manassesza*, przypisywana królowi judzkiemu, a napisana po grecku przez Żyda w Aleksandrii w I w. p.n.e. (tego tekstu nie włączono do kanonu, nie jest też uznany za utwór deuterokanoniczny)³³.

Biblia. Egzegeza Na czoło wysuwa się dzieło franciszkańskiego uczonego Mikołaja z Liry *Postilla litteralis super [totam] Bibliam*, znane też jako *Postilla litteralis*, powstałe w latach 1322-1331. Ten systematyczny komentarz sensu wyrazowego Biblii stanowi najwybitniejsze dzieło egzegetyczne późnego średniowiecza. W swojej pracy Mikołaj wykorzystał m.in. teksty św. Hieronima i Talmudu. Trzeba dodać, że między 1350 a 1450 r. jego dzieło miało ok. 800 kopii i od XIV do XVI w. stanowiło podstawowy podręcznik egzegetyczny³⁴. Zachowały się cztery jego części w czterech kodeksach z 1451 r.: *Prima pars Lire quinque libros Moysi*³⁵, *Secunda pars Lire super Josue, Iudicum, Regum, Paralippomenon et Danielelem*³⁶, *Quarta pars Lire super libros Sapiencie*³⁷ oraz *Quinta pars Lire super Actus apostolorum, Canonicas epistolas ac Apocalipsim*³⁸. Tylko jeden z tych kodeksów posiada nadaną datację w kolofonie Jana Jordana z Dachau, prezbitera diecezji we Fryzynie: *Finita est hec postilla fratris Nicolai de lyra ordinis fratrum minorum Sacre pagine professoris Anno domini Millesimo quadringentesimo quinquagesimo primo in vigilia Sancti Thome apostoli [rubro:] Frisinge per manus Johannis Jordan de Dachaw frisingensis diocesis presbiteri*³⁹. Rękopis został więc spisany w 1451 r., a kopiowanie ostatniej części zakończono zapewne 20 grudnia.

Pozostałe trzy kodeksy nie mają tego rodzaju datacji, ale ich pismo pochodzi z połowy XV stulecia⁴⁰. Stanowią one części tworzące z piątą jedną całość. Istnieje paleograficzne podobieństwo ich pisma do duktu kodeksu, który ją zawiera i posiada nadaną datację w kolofonie na 1451 r. Można więc przyjąć ten rok jako prawdopodobny czas sporządzenia ksiąg z częściami pierwszą, drugą i czwartą⁴¹.

³³ ACM, Rękop. bibl., sygn. 614, fol. 307r; *Katalog Archiwum...*, s. 242 (nr 614, poz. f); M.D. Coogan, *Manasses*, [w:] *Słownik wiedzy biblijnej*, red. B.M. Metzger, M.D. Coogan, Warszawa 1996, s. 497; W.R.F. Browing, *Słownik Biblii*, Warszawa 2005, s. 304.

³⁴ S. Szymik, *Mikołaj z Liry*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 12, red. A. Bednarek i in., Lublin 2008, kol. 1005-1006.

³⁵ ACM, Rękop. bibl., sygn. 613; *Katalog Archiwum...*, s. 241 (nr 613).

³⁶ ACM, Rękop. bibl., sygn. 614; *Katalog Archiwum...*, s. 241-242 (nr 614).

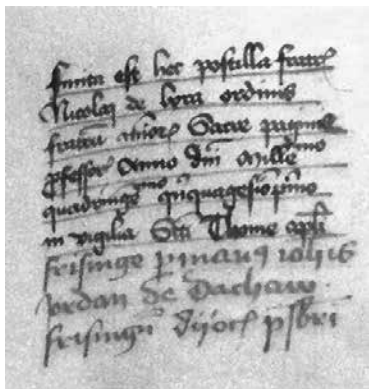
³⁷ ACM, Rękop. bibl., sygn. 615; *Katalog Archiwum...*, s. 242-243 (nr 615).

³⁸ ACM, Rękop. bibl., sygn. 616; *Katalog Archiwum...*, s. 243-244 (nr 616).

³⁹ ACM, Rękop. bibl., sygn. 616, fol. 184r; patrz fot. 1.

⁴⁰ Por. ACM, Rękop. bibl., sygn. 613-615, por. *Katalog Archiwum...*, s. 241-243 (nr 613-615).

⁴¹ Por. ACM, Rękop. bibl., sygn. 616 z sygn. 613-615; *Katalog Archiwum...*, s. 241-244 (nr 613-616).

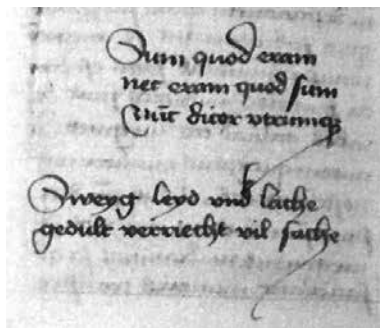
Fot. 1⁴²

Kolofon Jana Jordana z Dachau
prepozyta diecezji we Freising. ACM,
Rękop. bibl., sygn. 616, fol. 184^r

Teraz przejdziemy do zawartości wyżej wymienionych części dzieła Mikołaja z Liry. Część pierwszą zaczynają *Argumenta capitulorum in opere Nicolai de Lyra*⁴⁵ (tytuł nadany przez K. Kaczmarczyka i G. Kowalskiego w *Katalogu Archiwum...*⁴⁶). Są to wyciągi z argumentacji z rozdziałów *Postylli* Mikołaja z Liry, której część pierwszą stanowi kodeks ACM, Rękop. bibl., sygn. 613 (pozostałe części bez drugiej – sygn. 614, 615, 616). Wyciągi te mają kształt zbliżony do tabelarycznego (pisarz podzielił strony liniami pionowymi i poziomymi na kolumny oraz wiersze tak jak w tabeli, a w powstałe w ten sposób rubryki wpisywał tekst)⁴⁷. Następny komentarz Mikołaja to *Postilla super Genesis. Prologus secundus*⁴⁸, a dalej w kolejności: *Prologus primus super Genesis de commendatione sacre scripture in generali*⁴⁹,

Za tym przemawia sporządzenie zakończenia w języku niemieckim („Sweyg leyd und lache gedult verrieht vil sache”⁴³) w kopii komentarza Mikołaja z Liry do Księgi Sędziów, w kodeksie zawierającym drugą część *Postylli* Mikołaja z Liry⁴⁴. Język wyżej zacytowanego zdania wiąże go z Niemcami, miejscem pracy wspomnianego wyżej w kolofonie kopysty Jana Jordana z Dachau.

Fot. 2

Niemiecki tekst kończący komentarz
Mikołaja z Liry (dwa ostatnie
wiersze). ACM, Rękop. bibl.,
sygn. 614, fol. 66^v

⁴² Autorzy dziękują dr. Zbigniewowi Gruszce z Katedry Informatologii i Bibliologii Uniwersytetu Łódzkiego za wykonanie fotografii wykorzystanych w artykule.

⁴³ ACM, Rękop. bibl., sygn. 614, fol. 66v; patrz fot. 2.

⁴⁴ Tamże; *Katalog Archiwum...*, s. 241 (nr 614, poz. b).

⁴⁵ ACM, Rękop. bibl., sygn. 613, fol. 2-13v.

⁴⁶ *Katalog Archiwum...*, s. 241 (nr 613, poz. a).

⁴⁷ ACM, Rękop. bibl., sygn. 613, fol. 2-13v.

⁴⁸ Tamże, fol. 14r-90v (w rękopisie: *Super Genesis*); *Katalog Archiwum...*, s. 241 (nr 613, poz. b).

⁴⁹ ACM, Rękop. bibl., sygn. 613, fol. 90v-97r; *Katalog Archiwum...*, s. 241 (nr 613, poz. c).

*Postilla super Exodum*⁵⁰, *Postilla super Leviticum*⁵¹, *Postilla super Numeros*⁵² oraz kończąca kodeks *Postilla super Deuteronomium*⁵³. Następny manuskrypt zawiera drugą część *Postylli* Mikołaja z Liry: *Secunda pars Lire super Josue, Iudicum, Regum, Paralippomenon et Daniele*⁵⁴. Otwiera go *Postilla super librum Josue*⁵⁵. W dalszej kolejności następują: *Liber Iudicum I-XXI*⁵⁶, *Postilla fratris Nicolai de Lira super Ruth*⁵⁷, *Postilla super [IV] libros regum*⁵⁸, *Postilla super duos libros Paralippomenon*⁵⁹ oraz kończąca ten kodeks *Postilla super Daniele*⁶⁰. Rękopis trzeci zawiera czwartą część dzieła Mikołaja: *Postilla magistri Nicolai de Lira super librum sapiencie*⁶¹. W czwartym kodeksie znajduje się *Quinta pars Lire super Actus apostolorum, Canonicas, epistolas ac Apocalipsim*⁶², grupująca komentarze Mikołaja dotyczące: *Actus apostolorum I-XXVIII*⁶³, *Super epistolas canonicas*⁶⁴ (o listach apostołów: Jakuba I-V z prologiem⁶⁵, pierwszym Piotra I-V⁶⁶, drugim Piotra I-III⁶⁷, pierwszym Jana I-V⁶⁸,

⁵⁰ Tamże, s. 241 (nr 613, poz. d); ACM, Rękop. bibl., sygn. 613, fol. 98r-158v – tytuł oryginalny: *Exodus capitulum primum*. [Rubro:] *Capitulum primum* – napis na górnym marginesie fol. 98r. Między fol. 106v a 107r kartka mniejszego formatu zapisana obustronnie z uzupełnieniem inną ręką z połowy, ewentualnie z drugiej połowy XV w.

⁵¹ ACM, Rękop. bibl., sygn. 613, fol. 160r-202v (*Leuiticus* – tytuł w rękopisie, rubro nad początkiem tekstu); *Katalog Archiwum...*, s. 241 (nr 613, poz. e).

⁵² ACM, Rękop. bibl., sygn. 613, fol. 160r-255v (tytuł rubro nad początkiem tekstu *Postylli: Numeri*); *Katalog Archiwum...*, s. 241 (nr 613, poz. f).

⁵³ ACM, Rękop. bibl., sygn. 613, fol. 256r-308v (tytuł rubro nad początkiem tekstu na górnym marginesie: *Deuteronomium*); *Katalog Archiwum...*, s. 241 (nr 613, poz. g).

⁵⁴ Tamże, s. 241-242 (nr 614).

⁵⁵ ACM, Rękop. bibl., sygn. 614, fol. 1r-32v. Tytuł na podstawie explicitu – fol. 32v: *Explicit Postilla super librum Josue edita a fratre Nicolao de Lyra de ordine fratrum minorum sacre theologie professore*; *Katalog Archiwum...*, s. 241 (nr 614, poz. a) podaje inny tytuł: *Josue I-XXIV*.

⁵⁶ ACM, Rękop. bibl., sygn. 614, fol. 33r-66v; *Katalog Archiwum...*, s. 241 (nr 614, poz. b).

⁵⁷ ACM, Rękop. bibl., sygn. 614, fol. 67r-72r, tytuł podany za explicitem rękopisu: [rubro:] *finis. Explicit postilla fratris Nicolai de Lira super Ruth* (fol. 72r); *Katalog Archiwum...*, s. 242 (nr 614, poz. c) podaje tylko: *Ruth I-III*.

⁵⁸ ACM, Rękop. bibl., sygn. 614, fol. 72r-238v; *Katalog Archiwum...*, s. 242 (nr 614, poz. d).

⁵⁹ ACM, Rękop. bibl., sygn. 614, fol. 241r-306v (w rękopisie tytuł krótko: *Super Paralippomenon*); *Katalog Archiwum...*, s. 242 (nr 614, poz. e).

⁶⁰ ACM, Rękop. bibl., sygn. 614, fol. 312r-395v; *Katalog Archiwum...*, s. 242 (nr 614, poz. g).

⁶¹ ACM, Rękop. bibl., sygn. 615, fol. 83v-116r – tytuł na podstawie explicitu (fol. 116r, rubro): *Explicit Postilla magistri Nicolai de Lira super librum sapiencie*; *Katalog Archiwum...*, s. 242-243 (nr 615, poz. d) – wg wydawców: *Postilla magistri Nicolai de Lira super librum sapiencie*.

⁶² ACM, Rękop. bibl., sygn. 616; *Katalog Archiwum...*, s. 243-244 (nr 616).

⁶³ ACM, Rękop. bibl., sygn. 616, fol. 5r-71v; *Katalog Archiwum...*, s. 243 (nr 616, poz. a).

⁶⁴ ACM, Rękop. bibl., sygn. 616, fol. 71v-122v; *Katalog Archiwum...*, s. 243-244 (nr 616, poz. b).

⁶⁵ ACM, Rękop. bibl., sygn. 616, fol. 71v-84v; *Katalog Archiwum...*, s. 243 (nr 616, poz. b/1).

⁶⁶ ACM, Rękop. bibl., sygn. 616, fol. 84v-94v; *Katalog Archiwum...*, s. 243 (nr 616, poz. b/2).

⁶⁷ ACM, Rękop. bibl., sygn. 616, fol. 95r-103r; *Katalog Archiwum...*, s. 243 (nr 616, poz. b/3).

⁶⁸ ACM, Rękop. bibl., sygn. 616, fol. 103r-116v; *Katalog Archiwum...*, s. 243 (nr 616, poz. b/4).

drugim⁶⁹ oraz liście trzecim⁷⁰, a na końcu o liście Judy⁷¹) oraz *Apocalipsis I-XXII*⁷².

Ze średniowiecznych zbiorów bibliotecznych klasztoru cystersów w Mogile zachowało się dzieło krytyczne wobec *Postylli* Mikołaja z Liry. Autorem tekstu był Paweł: od 1415 r. arcybiskup Burgos, a od 1416 – kapelan króla Kastylii Henryka III. W swoim dziele, w oparciu o lepszą znajomość języka hebrajskiego (był z pochodzenia Żydem i wcześniej nazywał się Salomona ha Levi), krytycznie odniósł się do alegorycznej egzegezy Biblii. Zarzucił Mikołajowi niedostateczne wykorzystanie pism Ojców Kościoła, Tomasza z Akwinu i uczonych żydowskich. Te krytyczne poglądy wyraził w dziele *Additiones ad Postillam Nicolai de Lira (Nicolai Lyrani)*⁷³. Kopia tej rozprawy znajduje się w kodeksie datowanym na 1451 r., co potwierdza pismo z połowy XV stulecia⁷⁴. Twórcy *Katalogu Archiwum...* – K. Kaczmarczyk i G. Kowalski – przyjęli jako datację rok 1451, ale nie podali uzasadnienia. Musieli kierować się treścią księgi, nawiązującą do czterech części *Postylli* Mikołaja z Liry, z których jedna zawiera wspomniany kolofon Jana Jordana z Dachau datowany na ten rok⁷⁵. Na początku kodeksu wymieniono nie tylko autora (Pawła) i tytuł dzieła, ale także czas zakończenia pracy nad nim: *Incipiunt Additiones ad Postillam Magistri Nicolai de lira super biblia edite a reverendo patre domino Paulo de Sancta Maria Magistro in Theologia Episcopo Burgensi*⁷⁶ *nato iudeo archicancellario Serenissimi domini Johanno Regis Castelle et legionis*⁷⁷, *quas Venerabili viro Alfonsio legum doctore decano Compostallano filio suo ex legitimo matrimonio genito dixerit Premittens ei prologum sub forma sequenti, finivit autem eas Anno domini M CCCC XXIX*⁷⁸.

⁶⁹ ACM, Rękop. bibl., sygn. 616, fol. 116v-118r; *Katalog Archiwum...*, s. 243 (nr 616, poz. b/5).

⁷⁰ ACM, Rękop. bibl., sygn. 616, fol. 118r-119v; *Katalog Archiwum...*, s. 243 (nr 616, poz. b/6).

⁷¹ ACM, Rękop. bibl., sygn. 616, fol. 119v-122v; *Katalog Archiwum...*, s. 244 (nr 616, poz. b/7).

⁷² ACM, Rękop. bibl., sygn. 616, fol. 123r-184r; *Katalog Archiwum...*, s. 244 (nr 616, poz. c).

⁷³ S. Szymik, *Mikołaj z Liry...*, kol. 1005-1006; P. Królikowski, *Paweł z Burgos*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 15, red. E. Gigilewicz, Lublin 2011, s. 129; I. Singer, M. Kayserling, *Paul de Burgos or Paul de Santa Maria (Jewish nam, Solomon ha-Levi)* [online], <www.jewishencyclopedia.com/articles/11950-paul-de-burgos> (24 XI 2016).

⁷⁴ ACM, Rękop. bibl., sygn. 617. O datacji pisma świadczy jego podobieństwo do duktu Jana Jordana z Dachau (sygn. 616) i pewne analogie do „pisma płomienistego” – por. A. Gieysztor, *Zarys dziejów pisma łacińskiego*, Warszawa 2009, s. 136.

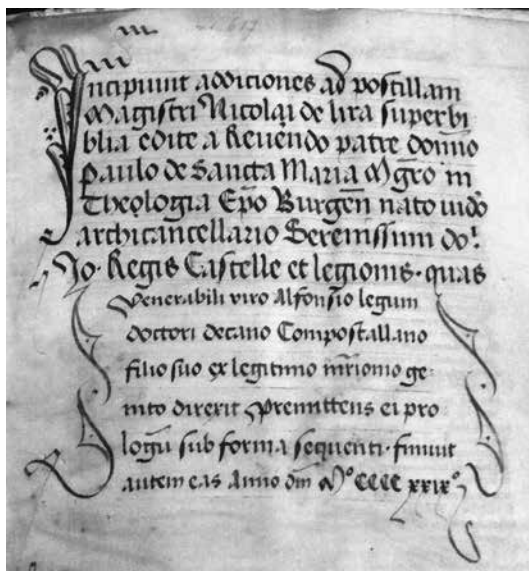
⁷⁵ *Katalog Archiwum...*, s. 244 (nr 617); ACM, Rękop. bibl., sygn. 616, fol. 154r.

⁷⁶ W rzeczywistości był od 1415 r. arcybiskupem Burgos – zob. P. Królikowski, *Paweł z Burgos...*, s. 129.

⁷⁷ Jan II, król Kastylii i Leonu w latach 1406-1454 – zob. J.E. Morby, *Dynastie świata. Przewodnik chronologiczny i genealogiczny*, Kraków 1995, s. 184.

⁷⁸ ACM, Rękop. bibl., sygn. 617, fol. 1r; por. fot. 3 – Subskrypcja *Additiones* Pawła arcybiskupa Burgos.

Fot. 3

Subskrypcja *Additiones* Pawła arcybiskupa Burgos. ACM, Rękop. bibl., sygn. 617, fol. 1^r

Ponieważ nota ta występuje na początku, nie jest to kolofon w ścisłym tego słowa znaczeniu, ale forma subskrypcji⁷⁹. Obok przedstawiamy jej fotokopię.

Additiones... zajmują całość kodeksu liczącego ponad 200 kart⁸⁰.

Następne dwa dzieła egzegetyczne znajdują się w kodeksie datowanym przez K. Kaczmarczyka i G. Kowalskiego na lata 1464-1477⁸¹, którzy tej dacie nie uzasadnili. Możemy się domyślać, że chodziło im o to, iż w jednym z rękopisów jest kolofon Jana z Gniezna datowany na rok 1464: *Explicit liber Sententiarum Scriptus Cracovie per me Johannem de Gnezna*

*filium olim petri dimicatoris Anno domini millesimo quadragesimo sexagesimo quarto Amen*⁸². Tymczasem rękę kopisty spotykamy w całym omawianym kodeksie⁸³. Zapewne dlatego K. Kaczmarczyk i G. Kowalski przyjęli rok 1464 jako początkową datę spisywania woluminu. Natomiast rok 1477 jako data końcowa może wynikać z tego, że mamy do czynienia z inną księgą, której pierwsze 62 karty spisał Jan z Gniezna⁸⁴. Według noty i kolofonu nastąpiło to właśnie w 1477 r.⁸⁵ Ręki Jana nie spotykamy w dalszych kodeksach i prawdopodobnie dlatego K. Kaczmarczyk i G. Kowalski przyjęli rok 1477 jako końcową granicę. Takiej sytuacji nie można wykluczyć, ale jest ona dość niepewna. W tym układzie przyjmujemy rok 1477 jako cezurę końcową ze znakiem zapytania. Pierwsze dzieło spisane przez Jana z Gniezna, to *Corpus evangelicum*, zawierające objaśnienia i teksty czterech Ewangelii⁸⁶. O pracy Jana świadczy kolofon rubro:

⁷⁹ Por. *Jak czytać rękopis średniowieczny*, red. P. Géhin, Warszawa 2008, s. 136.

⁸⁰ ACM, Rękop. bibl., sygn. 617, fol. 1r-203r; *Katalog Archiwum...*, s. 244 (nr 617).

⁸¹ Tamże, s. 252-253 (nr 627).

⁸² ACM, Rękop. bibl., sygn. 626, fol. 96v.

⁸³ ACM, Rękop. bibl., sygn. 627; *Katalog Archiwum...*, s. 252-253 (nr 627).

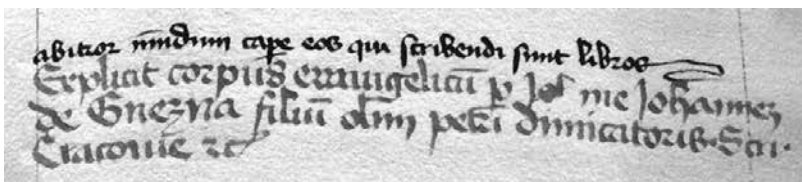
⁸⁴ ACM, Rękop. bibl., sygn. 628; *Katalog Archiwum...*, s. 253 (nr 628).

⁸⁵ ACM, Rękop. bibl., sygn. 628, fol. 63r i 249r; *Katalog Archiwum...*, s. 253 (nr 628).

⁸⁶ ACM, Rękop. bibl., sygn. 627, fol. 3r-332r; *Katalog Archiwum...*, s. 252 (nr 627, poz. a).

*Explicit corpus euangelicum per Joh [przekreślone] me Johannem de Gnezna filium olim petri dimicatoris scriptum Cracouie*⁸⁷. Niżej znajduje się fotokopia tego kolofonu.

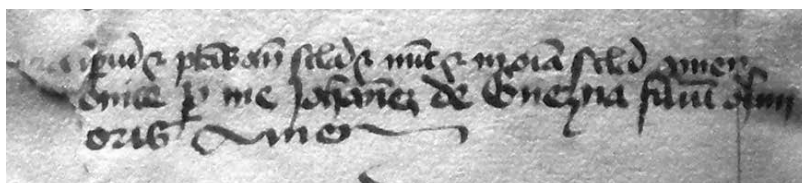
Fot. 4

Pierwszy kolofon Jana z Gniezna. ACM, Rękop. bibl., sygn. 627, fol. 332^r

Drugie dzieło, które wyszło spod ręki Jana z Gniezna, to *Epistole canoniche*, stanowiące objaśnienia i teksty listów świętych: Jakuba, Piotra oraz Judy⁸⁸, zaś o pracy kopisty wiemy z mocno wybrakowanego (z powodu ubytków karty) kolofonu: [*Epistole can*]onice per me Johannem de Gnezna filium olim [*Petri dimicat*]oris Amen⁸⁹, który jest widoczny na załączonej niżej fotografii.

Fot. 5

Drugi kolofon Jana z Gniezna. ACM, Rękop. bibl., sygn. 627, fol. 353^v, kolofon zaczyna się od drugiego wiersza

Liturgia. Kolekty i kapitula Zachował się kodeks datowany na rok 1406, który znany jest pod dwoma tytułami: *Missale parvum. Orationes et responsoria*⁹⁰ oraz *Collectaneum cisterciense*⁹¹. Kodeks ten powstał najprawdopodobniej około lat 1406-1407, ponieważ od 1406 r. zaczynają się litery niedziel i indykcje. Ponadto wykonano ręką z XV w. notę: *Nota:*

⁸⁷ ACM, Rękop. bibl., sygn. 627, fol. 332r.

⁸⁸ Tamże, fol. 333r-353v; *Katalog Archiwum...*, s. 252 (nr 627, poz. b).

⁸⁹ ACM, Rękop. bibl., sygn. 627, fol. 353v.

⁹⁰ BCzart., Dz. Rkp., sygn. 3789 III; *Katalog Archiwum...*, s. 239 (nr 609 b).

⁹¹ BCzart., Dz. Rkp., sygn. 3789 III, przed pag. 1 dołączona współczesna kartka, a na niej długopisem uwaga, że tytuł ma brzmieć: *Collectaneum cisterciense*. Na jej odwrocie kartki notatka ołówkiem ks. [Juliana] Wojtkowskiego z 1951 r., że kodeks zawiera: „kolekty i kapitula, jest więc konceptem brewiarza, a nie mszału”.

*Eclipsis solis fuit in crastino sancti Viti martyris feria IIII anno Domini MCCCCVI [w Katalogu archiwum błędnie MCCCCVI]⁹². Inna nota dotycząca datacji brzmi: *Nota, quod IIII kalendas Aprilis, II et III feria Pasche occiderunt Christiani Iudeos, propter quendam scolarem christianum, quem ipsi occiderunt inter festum ipsorum anno Domini MCCCCVII*⁹³. Pismo może potwierdzać tę datację, ponieważ w głównym trzonie jest to kaligraficzna formata (*littera textualis formata*) z przełomu XIV i XV w.⁹⁴ W omawianym kodeksie znajdziemy: *Collecte de sanctis per totum annum, qui non habent propiras in collectario collectas per notantur per litteras alphabeti sequentes de uno martyre pontifice*⁹⁵. Tytuł ten wynika z incipitu w rękopisie⁹⁶, a według katalogu powinien brzmieć: *Collectaneum Cisterciense – liber ceremonialis ordinis, excerptum breviarum*⁹⁷.*

Liturgia. Kalendarz Drugą pozycję w omawianej księdze stanowi *Calendarium cum chronologia*⁹⁸ – „Kalendarz z wykazem świętych wg miesiący oraz początkami czytań i wersetów oraz tablice epaktów, indykcji oraz Paschy na lata 1406-1669”⁹⁹.

Liturgia. Breviarz *Breviarium Cisterciense* zajmuje cały kodeks z roku 1412¹⁰⁰. Data ta znajduje się w kolofonie, który oprócz pisarza i właściciela kodeksu podaje też osobę czasowo go użytkującą: *Iste liber est sancte Marie Virginis sanctique Wenzeslai martyris et fratris Gyskonis monachi in Claratumba alias Mogila, professi, qui scriptus et finitus est adiutorio dei per fratrem Arnoldum ibidem professum in ordine Cisterciensi in crastino beati Thome apostoli Sub anno incarnationis domini Millessimo CCCC°XII°. Orate pro eis*¹⁰¹.

⁹² Tamże, pag. 6; *Katalog Archiwum...*, s. 238 (nr 609 b).

⁹³ BCzart., Dz. Rkp., sygn. 3789, pag. 8.

⁹⁴ Por. W. Semkowicz, *Paleografia łacińska*, Kraków 2002, s. 315-324 i A. Gieysztor, dz. cyt., s. 127-130 z BCzart., Dz. Rkp., sygn. 3789 III. Wskazują na to: ostrzejsze łamanie liter, ich większe stłoczenie i cięższa budowa z zachowaniem jednak staranności oraz czytelności, stosowanie a „pozawłoskiego”, okrągłego r występującego nie zawsze po wypukłych krawędziach liter czy okrągłego s obustronnie zamkniętego, jak również t z poprzeczką bardzo rozbudowaną z prawej strony, a słabo – z lewej.

⁹⁵ Tamże, pag. 1-6 i 29-153. Tekst ten został przedzielony kalendarzem na dwie części; pierwsza – pag. 1-6, druga – pag. 29-153.

⁹⁶ Tamże, pag. 1: [Rubro] *Incipiunt collecte de sanctis per totum annum, qui non habent propiras in collectario collectas per notantur per litteras alphabeti sequentes de uno martyre pontifice*.

⁹⁷ *Tymczasowy katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Książąt Czartoryskich*, sygn. 2317-3982, Kraków 1984-1995 (niepublikowany maszynopis, BCzart.), sygn. 3789 III.

⁹⁸ BCzart., Dz. Rkp., sygn. 3789 III, pag. 7-28; tytuł za: *Katalog Archiwum...*, s. 238 (nr 609 b).

⁹⁹ Tytuł za *Tymczasowy katalog...*, sygn. 3789 III.

¹⁰⁰ ACM, Rękop. bibl., sygn. 610; *Katalog Archiwum...*, s. 239-240 (nr 610).

¹⁰¹ ACM, Rękop. bibl., sygn. 610, fol. 559v; *Katalog Archiwum...*, s. 239 (nr 610).

Można więc wnioskować, że Arnold spisał ten kodeks, przynajmniej częściowo (do fol. 559v), w roku 1412¹⁰². Omawiany brewiarz zawiera: *Calendarium* (bez czerwca oraz lipca)¹⁰³, *Proprium et Lectiones de tempore a prima dominica Adventus usque ad dominicam XXV post Pentecostes*¹⁰⁴, *Proprium et Lectiones de sanctis et communes*¹⁰⁵, *Sequitur ymnpus dominicis et privatis diebus per totum annum praeter festa, quae habent proprios ymnpus*¹⁰⁶, *Sequuntur cantica dominis diebus*¹⁰⁷, *Psalterium per hebdomadam dispositum*¹⁰⁸, *Sequitur pro defunctis*¹⁰⁹, *Sequitur dominicis diebus benedictio salis*¹¹⁰, *Susprium sancti Augustini ad sanctam mariam et ad omnes sanctos et ad sanctam Trinitatem*¹¹¹, a na końcu *Orationes et benedictiones*¹¹².

Liturgia. Antyfonarz Zachował się we fragmentach pochodzący z połowy XV w. antyfonarz *Antiphonarium Cisterciense a dominica tertia Quadragesimae usque ad Nativitatem B.V.M.*¹¹³

Liturgia. Hymny W tym przypadku mamy do czynienia ze zbiorem: [Rubro:] *Ympni de tempore ad tertiam [Dominicam?] per adventum domini, preter festa sanctorum*, czyli z „Hymnami od trzeciej niedzieli Adwentu oprócz święta Wszystkich Świętych” w kodeksie z połowy XV w.¹¹⁴

Liturgia Officium divinum – kodeks zawiera *Formula legendi secundum consuetudinem ordinis cisterciensis, composita in monasterio Porta (Zasady czytania Ewangelii u cystersów)*¹¹⁵. Tekst sporządzony dwiema rękami, z któ-

¹⁰² S. Tomkowicz, *Powiat krakowski*, „Teka Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej” 1906, t. 2, s. 190; E. Chwałewik, *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*, t. 1: *A-M*, Warszawa-Kraków 1926, s. 464; *Zbiory rękopisów w bibliotekach i muzeach w Polsce*, oprac. D. Kamolowa, przy współudziale K. Muszyńskiej (zbiory kościelne), Warszawa 1988, s. 146; B. Miodońska, dz. cyt., s. 88, przyp. 120; Z. Domżał, A. Wałkowski, *Imię róży inaczej...*, s. 131-132.

¹⁰³ ACM, Rękop. bibl., sygn. 610, fol. 1v-6r; *Katalog Archiwum...*, s. 239 (nr 610, poz. a).

¹⁰⁴ ACM, Rękop. bibl., sygn. 610, fol. 8r-308v; *Katalog Archiwum...*, s. 239 (nr 610, poz. b).

¹⁰⁵ ACM, Rękop. bibl., sygn. 610, fol. 308v-513v; *Katalog Archiwum...*, s. 239 (nr 610, poz. c).

¹⁰⁶ ACM, Rękop. bibl., sygn. 610, fol. 514r-526r; *Katalog Archiwum...*, s. 239 (nr 610, poz. d).

¹⁰⁷ ACM, Rękop. bibl., sygn. 610, fol. 526r-529r; *Katalog Archiwum...*, s. 239 (nr 610, poz. e).

¹⁰⁸ ACM, Rękop. bibl., sygn. 610, fol. 529v-555v; *Katalog Archiwum...*, s. 239 (nr 610, poz. f).

¹⁰⁹ ACM, Rękop. bibl., sygn. 610, fol. 555v; *Katalog Archiwum...*, s. 239 (nr 610, poz. g).

¹¹⁰ ACM, Rękop. bibl., sygn. 610, fol. 558v-559v; *Katalog Archiwum...*, s. 239 (nr 610, poz. h).

¹¹¹ ACM, Rękop. bibl., sygn. 610, fol. 560r-562r; *Katalog Archiwum...*, s. 239 (nr 610, poz. i).

¹¹² ACM, Rękop. bibl., sygn. 610, fol. 562r-573r; *Katalog Archiwum...*, s. 239 (nr 610, poz. j).

¹¹³ ACM, Rękop. bibl., sygn. 619, fol. 53r-123r i 175r-211r; *Katalog Archiwum...*, s. 245 (nr 619).

¹¹⁴ BCzart., Dz. Rkp., sygn. 3734 III, pag. 114-120; *Tymczasowy katalog...*, sygn. 3789 III. Datacja kodeksu wynika z kolofonu opata P. Hirszberga, który wymienia rok 1447 (BCzart., Dz. Rkp., sygn. 3734 III, pag. 119). Ręka kontynuująca pracę Piotra (pag. 119-120) wykazuje się znacznym podobieństwem i można ją datować na połowę XV stulecia.

¹¹⁵ BCzart., Dz. Rkp., sygn. 3734 III, pag. 121-143 Tytuł za incipitem (pag. 121) – [Rubro:] *Incipit formula legendi secundum consuetudinem ordinis cisterciensis, composita in monasterio porta que est aui nostri monasterii*; *Tymczasowy katalog...*, sygn. 3789 III; *Katalog Archiwum...*, s. 240 (nr 610 a, poz. b).

rych pierwsza jest podobna do duktu Piotra Hirszberga z 1447 r., a następną można datować na drugą połowę XV w.¹¹⁶

Modlitwa *Oratio ad Christum* zachowała się w kodeksie pochodzącym z lat 1479-1480¹¹⁷. Datacja księgi została oparta o dwa kolofony – z 1479 i 1480 r.¹¹⁸

Kaznodziejstwo Na czoło wysuwa się dzieło P. Hirszberga *Epistolae dominicales per totum annum* (zbiór 119 krótkich kazań)¹¹⁹. Według kolofonu Hirszberg ukończył swoją pracę 28 marca 1447 r.: *Expliciunt epistole de tempore per manus fratris Petri hirsberg feria sexta ante palmarum Anno domini Millesimo quadringentesimo quadragesimo septimo*¹²⁰. Początek dzieła musiał zostać wcześniej zniszczony i zrekonstruowano go później ręką z połowy XVI w., która spisała poprzedzającą go pieśń zaopatrzoną w nutację rombowa¹²¹. Następna pozycja zachowała się w kodeksie datowanym na 1452 r.¹²² Są to: *Sermones super quatuor lectiones officii defunctorum*¹²³. Z drugiej połowy XV w. pochodzi kodeks będący zbiorem 37 kazań: *Sermones de sanctis, vitae cum miraculis eorundem sanctorum et virginis Mariae, sanctis patrum et diversorum scriptorum*¹²⁴. Datacja kodeksu może zostać uściślona i określona ramowo, a wynika ona z trzech informacji zawartych w rękopisie. Pierwsza z nich odnosi się do 1464 r. [rubro:] *Sequitur sermo de presentacione in templum sancte marie virginis in quo continentur due bulle de indulgenciis huius facie festiuitatis*. Została ona ustalona przez K. Kaczmarczyka i G. Kowalskiego na podstawie daty bulli papieża Pawła II o odpuście z okazji wyżej wymienionego święta. Jednak ci sami wydawcy *Katalogu...* wskazują na zarządzenie tego święta przez arcybiskupa Moguncji w 1468 r. Obie informacje są w *Kazaniu o święcie Ofiarowania Najświęt-*

¹¹⁶ BCzart., Dz. Rkp., sygn. 3734 III, pag. 121-142 (pierwsza ręka z połowy XV wieku), pag. 143 (ręka następna z drugiej połowy XV wieku). Por. także *Katalog Archiwum...*, s. 240 (nr 610 a) i *Tymczasowy katalog...*, sygn. 3789 III.

¹¹⁷ ACM, Rękop. bibl., sygn. 631, fol. 359r-361r, 364r-366r; *Katalog Archiwum...*, s. 258 (nr 631, poz. m).

¹¹⁸ ACM, Rękop. bibl., sygn. 631, fol. 73v, 265r; *Katalog Archiwum...*, s. 258 (nr 631).

¹¹⁹ BCzart., Dz. Rkp., sygn. 3734 III, pag. 3-114, *Katalog Archiwum...*, s. 240 (nr 610 a, poz. a); *Tymczasowy katalog...*, sygn. 3734 III.

¹²⁰ BCzart., Dz. Rkp., sygn. 3734 III, pag. 119. Umieszczono go nie tylko po części zawierającej *Epistolae Dominicales per Totum Annum*, lecz także po załączonych do nich hymnach. Wygląda na to, że kolofon odnosi się więc także do tych hymnów, chociaż o nich nie wspomina. Być może P. Hirszberg potraktował kazania i hymny jako całość. Por. *Tymczasowy katalog...*, sygn. 3734 III.

¹²¹ BCzart., Dz. Rkp., sygn. 3734 III, pag. 3-4 (pieśń z nutacją rombowa – pag. 1-2); por. *Tymczasowy katalog...*, sygn. 3734 III.

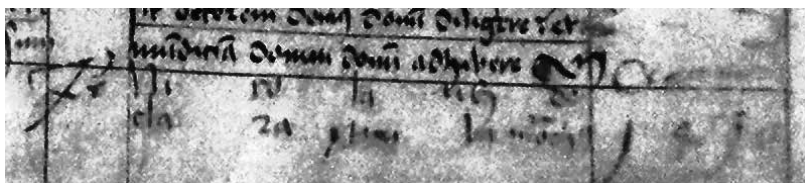
¹²² ACM, Rękop. bibl., sygn. 618 – data *MCCCCLII* – fol. 93r; *Katalog Archiwum...*, s. 244-245 (nr 618, poz. b).

¹²³ ACM, Rękop. bibl., sygn. 618, fol. 97r-109r; *Katalog Archiwum...*, s. 244-245 (nr 618, poz. b).

¹²⁴ ACM, Rękop. bibl., sygn. 625, pag. 3-772; *Katalog Archiwum...*, s. 251 (nr 625, poz. a/1-37).

szej Marii Panny (21 listopada)¹²⁵. Jest jeszcze późniejsza data – wzmianka o pielgrzymce do relikwii błogosławionej Katarzyny, która miała miejsce w 1471 r.¹²⁶ Tymczasem daty 1464 i 1468 mówią o wydarzeniach z przeszłości poprzedzających spisanie kodeksu. Nie ma więc podstaw, aby przyjmować je jako chronologiczne ramy początkowe jego powstania, skoro jest także mowa o wydarzeniu z roku 1471, również sprzed spisania lub najpóźniej w trakcie tworzenia datowanej księgi. Dlatego przyjmujemy ją jako *post quem*. Natomiast data *ante quem* to rok 1490, który znajduje się w dodatku do kolofonu Mikołaja z Krakowa i dookreśla czas powstania¹²⁷. Porównajmy załączoną niżej fotografię.

Fot. 6

Kolofon Mikołaja z Krakowa z uzupełnieniem w postaci roku 1490. ACM, Rękop. bibl., sygn. 625, pag. 851

W kodeksie powstałym po 1471 r. zachowały się: zbiory kazań, które K. Kaczmarczyk i G. Kowalski określili jako *Varii sermones* (sześć kazań)¹²⁸, *Diversi sermones* (pięć kazań)¹²⁹ oraz jedno *Sermo de bona voluntate (libero arbitrio)*¹³⁰. Datacja kodeksu jest oparta na podstawie najpóźniej datowanego tekstu w tej księdze, tj. listu Kazimierza Jagiellończyka do Macieja Hunyadyego [Korwina] dotyczącego pretensji do korony Węgier. List ten nosi datę 6 września 1471 r.¹³¹ Badania paleograficzne potwierdzają ten czas¹³². Czwar-

¹²⁵ Tamże, s. 252 (nr 625, poz. a/35); ACM, Rękop. bibl., sygn. 625, pag. 745-753; *Chronologia polska*, red. B. Włodarski, Warszawa 2007, s. 252.

¹²⁶ ACM, Rękop. bibl., sygn. 625, pag. 709; *Katalog Archiwum...*, s. 251 (nr 625, poz. a/32).

¹²⁷ Kolofon brzmi [rubro:] *Nicolaus de claratumba monachus*; dodatek [nigro:] *Frater Cracoviensis 1490* – ACM, Rękop. bibl., sygn. 625, pag. 851; *Katalog Archiwum...*, s. 252 (nr 625); patrz. fot. 6.

¹²⁸ ACM, Rękop. bibl., sygn. 630, fol. 107r-112v, 135r-141r, 143r-148r, 152r-162v; *Katalog Archiwum...*, s. 256-257 (nr 630, poz. f/1, 2, 4, 6, 8, 9).

¹²⁹ ACM, Rękop. bibl., sygn. 630, fol. 199r-206v; *Katalog Archiwum...*, s. 257-258 (nr 630, poz. j/1-5).

¹³⁰ ACM, Rękop. bibl., sygn. 630, fol. 174r-176r; *Katalog Archiwum...*, s. 257 (nr 630, poz. h).

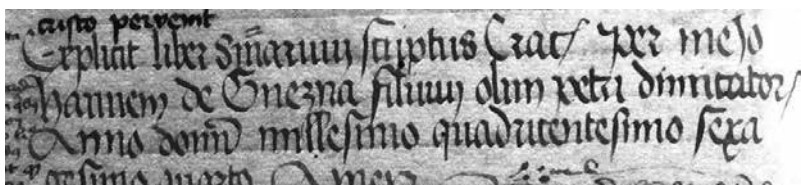
¹³¹ ACM, Rękop. bibl., sygn. 630, fol. 22r-v; *Katalog Archiwum...*, s. 255-256 (nr 631, poz. a/2). W tekście datę tego listu określono na 6 września 1471 r. Według *Codex Diplomaticus Regni Poloniae Et Magni Ducatus Litvaniae* Macieja Dogiela (t. 1, cz. 1, Wilno 1758, s. 60-61, nr XIX) data to 15 września 1471 r.; por. *Słownik władców Europy średniowiecznej*, red. J. Dobosz, M. Serwański, Poznań 1998, s. 257-260.

¹³² Por. ACM, Rękop. bibl., sygn. 630 z W. Heinemeyer, *Studien zur Geschichte der gotischen Urkundenschrift*, Köln-Graz 1962, tab. 10/11, 1/13, 14/15, 16/17; A. Gieysztor, dz. cyt., s. 133-136; W. Semkowicz, *Paleografia...*, s. 320-325.

ta pozycja związana z kaznodziejstwem – *Sermo de beata virgine Maria*¹³³ – pochodzi według K. Kaczmarczyka i G. Kowalskiego z lat 1479-1480, o czym świadczą następujące noty z datami: *Explicit liber sancti Anshelmi sub anno Domini 1479 in die apostolorum Petri et Pauli* oraz *Explicit feliciter anno salutifere carnacionis Christi MCCCCLXXX pridie kalendas Aprilis*¹³⁴.

Duszpasterstwo Zachował się tekst dotyczący sakramentów *De sacramentis veteris et nove legis* napisany przez Jana z Gniezna¹³⁵. Znajduje się w kodeksie z 1464 r., a datację oparto na kolofonie: [Rubro:] *Explicit liber sententiarum scriptus Cracovie per me Johannem de Gnezna filium olim petri dimicatoris Anno domini millesimo quadricentesimo sexagesimo quarto Amen*¹³⁶. Kolofon ten prezentujemy poniżej.

Fot. 7

Kolofon Jana z Gniezna z roku 1464. ACM, Rękop. bibl., sygn. 626, fol. 96^v

Ascetyka Zachowała się kopia dzieła Lotara hrabiego Segni (późniejszego papieża Innocentego III) *De miseria conditionis humane*¹³⁷. Dzieło to, znane też jako *Liber de contemptu mundi, sive de miseria humanae conditionis*, powstałe między końcem grudnia 1194 a początkiem kwietnia 1195 r., zawiera trzy wątki. Pierwszy dotyczy cielesnej nędzy człowieka, drugi – marności jego ambicji, zaś trzeci ukazuje rozkład ludzkiego ciała i potępienie w piekle¹³⁸. Kopia tego dzieła zachowała się w rękopisie datowanym na rok 1463, o czym świadczy nota *Sub anno domini Millesimo quadringen-*

¹³³ ACM, Rękop. bibl., sygn. 631, fol. 267v-276r; *Katalog Archiwum...*, s. 258 (nr 631, poz. i).

¹³⁴ ACM, Rękop. bibl., sygn. 631, fol. 73v (1479) i fol. 265r (1480); *Katalog Archiwum...*, s. 258 (po dacie MCCCCLXXX znak zapytania wydawców).

¹³⁵ ACM, Rękop. bibl., sygn. 626, fol. 105r-164v; *Katalog Archiwum...*, s. 252 (nr 626, poz. c).

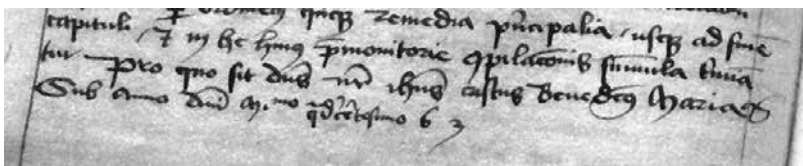
¹³⁶ ACM, Rękop. bibl., sygn. 626, fol. 96v; *Katalog Archiwum...*, s. 252 (nr 626, poz. c).

¹³⁷ ACM, Rękop. bibl., sygn. 623, fol. 112r-131v; *Katalog Archiwum...*, s. 249 (nr 623, poz. g); R. Fischer-Wollpert, *Leksykon papieży*, Kraków 1990, s. 99.

¹³⁸ *De Miseria Conditionis Humane* [online], <en.wikipedia.org/wiki/De_Miseria_Condicionis_Humane> (dostęp 5 I 2016); *Encyklopedia Kościelna podług teologicznej Encyklopedji Wetзера i Wéltego z licznemi jej dopelnieniami przy współpracownictwie kilkunastu duchownych i świeckich osób wydana...*, wyd. ks. M. Nowodworski, Warszawa 1876, t. 8, s. 176; *Enciclopedia Cattolica*, t. 7: *Inno-Mapp*, [Roma] 1951, s. 10; *Podręczna Encyklopedia Kościelna*, opr. ks. S. Gall [i in.], red. ks. Z. Chełmiński, Warszawa 1909, t. 17-18, s. 145; PL, t. 217, col. 701-746; *O wzgardzie świata albo nędzy stanu człowieczego Troje ksiąszki /Przez Innocensiusa III przed półczwarta sta lat napisane, a teraz na nowo na polskie przelożone*, [b.m.] 1571, tłum. S. Lwowczyk, k. 65.

tesimo 63 na końcu indeksu dzieła *Super de in amorationem et feminarum*¹³⁹. Prezentuje ją niżej zamieszczona fotografia.

Fot. 8

Datacja kodeksu. ACM, Rękop. bibl., sygn. 623, fol 56^v
(ostatni wiersz na dole)

Ascetyka z moralistyką W wyżej wymienionym kodeksie z 1463 r. znajdują się dwa dzieła o takim charakterze. Pierwszym z nich jest *Comentarius ascethico-moralis in verba: vinum et mulieres apostotare faciunt sapientes et argunt insensatos*¹⁴⁰. Jest to komentarz ascetyczno-moralny, może bardziej moralny, nawiązujący do Starego Testamentu, a konkretnie do fragmentu Mądrości Syracha czyli Eklezjastyka (19, 2): „Wino i kobiety wykolejają mądrych”¹⁴¹. Drugie dzieło wiąże się z pierwszym, ponieważ jest to *Registrum siue thabula super de in amorationem et feminarum*, czyli jego indeks¹⁴².

Moralistyka Kodeks z 1451 r. zawiera dzieło przepisane przez Piotra z Osuchowa *Tractatus de peccato, invidia, ira, avaritia, gula, luxuria, et de castitate*¹⁴³, a datacja znajduje się w kolofonie: *Explicit laborintus exemplorum Anno Domini MCCCCLI*¹⁴⁴. Ponadto jest także krótka nota: *per me Petrum*, co może sugerować, że Piotr był kopistą¹⁴⁵. W kodeksie z 1463 r. znajduje się dzieło *Dialogus inter eremitam et angelum*¹⁴⁶ oraz dwa traktaty Jakuba z Paradyża: *Tractatulus de triplici genere hominum prelatorum activorum et contemplativorum*¹⁴⁷ oraz *Tractatus de peccatis mentalibus et*

¹³⁹ ACM, Rękop. bibl., sygn. 623, fol. 56v; *Katalog Archiwum...*, s. 248 (nr 623, poz. c).

¹⁴⁰ ACM, Rękop. bibl., sygn. 623, fol. 30r-55v; *Katalog Archiwum...*, s. 248 (nr 623, poz. b).

¹⁴¹ Por. *Biblia tysiąclecia. Pismo święte Starego i Nowego testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*, red. o. A. Jankowski OSB, ks. L. Stachowiak (ST), ks. K. Romaniuk (NT), Poznań 1980.

¹⁴² ACM, Rękop. bibl., sygn. 623, fol. 56r-v; *Katalog Archiwum...*, s. 248 (nr 623, poz. c).

¹⁴³ ACM, Rękop. bibl., sygn. 612, fol. 1r-161r; *Katalog Archiwum...*, s. 240 (nr 612, poz. a).

¹⁴⁴ ACM, Rękop. bibl., sygn. 612, fol. 161r; *Katalog Archiwum...*, s. 240 (nr 612).

¹⁴⁵ ACM, Rękop. bibl., sygn. 612, fol. 168r; *Katalog Archiwum...*, s. 240-241 (nr 612).

¹⁴⁶ ACM, Rękop. bibl., sygn. 623, fol. 1r-29v (Datacja zawarta w rękopisie, fol. 56v: 1463); *Katalog Archiwum...*, s. 247-248 (nr 623, poz. a).

¹⁴⁷ ACM, Rękop. bibl., sygn. 623, fol. 57r-73v (na końcu tekstu – fol. 73v – imię *Nicolaus*, być może kopisty); *Katalog Archiwum...*, s. 248 (nr 623, poz. d); Z. Domżał, A. Wałkowski, *Imię róży inaczej...*, s. 144.

*mortalibus*¹⁴⁸. Ponadto mamy do czynienia z utworami *Processus*¹⁴⁹ i *Qui in vinorum diversitate* [...] ¹⁵⁰ – króciutkim tekstem moralizatorskim potępiającym pijaństwo i chwalejącym trzeźwość. W księdze z lat 1479-1480¹⁵¹ zachowała się kopia dzieła świętego Bernarda z Clairvaux *Soliloquium*¹⁵².

Moralistyka. Pokuta W tym przypadku chodzi o dzieło Jana Chryzostoma *De reparatione lapsi*¹⁵³.

Mistyka Zachował się kodeks z lat 1479-1480¹⁵⁴, który zawiera dwa dzieła: pierwsze – św. Bonawentury *Liber meditationum sive opinionum domini cardinalis ac doctoris Bonaventure, qui dicitur ymago vite eterne*¹⁵⁵, zaś drugie – św. Bernarda z Clairvaux *Contemplacio devoti Bernardi abatis Clare Vallis*¹⁵⁶.

Twórczość obituarna (memoratywna) M. Kaczmarek zalicza do niej nekrologi, w stosunku do których używa określenia „liturgia memoratywna”¹⁵⁷. W naszym przypadku proponujemy poszerzenie tej kategorii także o inne utwory, które wspominają zmarłych w aspekcie eschatologicznym. Do tego typu tekstów możemy zaliczyć dzieło św. Bernarda z Clairvaux *Planctus pro Humberto monacho defuncto*¹⁵⁸, znajdujące się w kodeksie datowanym po 1471 r.¹⁵⁹

Hagiografia. Żyoty świętych W rękopisie sporządzonym przez Mikołaja z Krakowa w latach 1464-1471 znajduje się *Vita sancti Stanislai Craco-*

¹⁴⁸ ACM, Rękop. bibl., sygn. 623, fol. 73v-87v; *Katalog Archiwum...*, s. 248 (nr 623, poz. e); Z. Domżał, A. Wałkowski, *Imię róży inaczej...*, s. 144; ks. J. Fijałek, *Mistrz Jakub z Paradyża i Uniwersytet Krakowski w okresie Soboru Bazylejskiego*, t. 2, Kraków 1900, s. 269; o twórczości Jakuba por. także D. Mertens, *Untersuchungen zur Rezeption der Werke des Kartäuser Jacob von Paradies (1381-1465)*, Göttingen 1976, s. 146-165.

¹⁴⁹ ACM, Rękop. bibl., sygn. 623, fol. 132r-147v; *Katalog Archiwum...*, s. 249 (nr 623, poz. h).

¹⁵⁰ ACM, Rękop. bibl., sygn. 630, fol. 1r, tytuł na podstawie incipitu: *Qui venit in nomine domini. Qui in vinorum diversitate et habundantia est sobrius* [...].

¹⁵¹ ACM, Rękop. bibl., sygn. 631, noty z datacjami – fol. 73v (1479) i fol. 265r (1480); *Katalog Archiwum...*, s. 258 (nr 631).

¹⁵² ACM, Rękop. bibl., sygn. 631, fol. 107r-119r; *Katalog Archiwum...*, s. 258 (nr 631, poz. f).

¹⁵³ ACM, Rękop. bibl., sygn. 623, fol. 89r-111r; *Katalog Archiwum...*, s. 248-249 (nr 623, poz. f).

¹⁵⁴ ACM, Rękop. bibl., sygn. 631, fol. 73v – nota zawierająca rok 1479: *Explicit liber sancti Anselmi sub anno Domini 1479 in die apostolorum scilicet Petri et Pauli*, fol. 265r – nota zawierająca rok 1480: *Explicit feliciter anno salutifere carnacionis Christi MCCCCLXXX pridie kalendas Aprilis*; *Katalog Archiwum...*, s. 258 (nr 631) – po dacie MCCCCLXXX wydawcy umieścili znak zapytania, ale nie wyjaśnili jego znaczenia.

¹⁵⁵ ACM, Rękop. bibl., sygn. 631, fol. 1r-59r; *Katalog Archiwum...*, s. 258 (nr 631, poz. a).

¹⁵⁶ ACM, Rękop. bibl., sygn. 631, fol. 119v-144r; *Katalog Archiwum...*, s. 258 (nr 631, poz. g).

¹⁵⁷ M. Kaczmarek, *Rozwój liturgii memoratywnej u cystersów od form prostych do w pełni wykształconego nekrologu*, „Nasza Przeszość” 1994, t. 83, s. 281-293.

¹⁵⁸ ACM, Rękop. bibl., sygn. 630, fol. 28r-31v; *Katalog Archiwum...*, s. 256 (nr 630, poz. b).

¹⁵⁹ Tamże, s. 255 i 258 – datacja na podstawie najpóźniej datowanego tekstu w kodeksie, tj. listu Kazimierza Jagiellończyka do Macieja Korwina na temat pretensji do korony Węgier z 1471 r.; por. *Codex Diplomaticus Regni Poloniae et...*, s. 60-61, nr XIX.

*viensis episcopi et martiris*¹⁶⁰. Natomiast w kodeksie spisany po 1471 r. do zbioru kazań włączono *Vita sancti Adalberti atque sancti Georgii*¹⁶¹.

Hagiografia. Opisy męczeństwa Do zbioru kazań we wspomnianym kodeksie dodano *Passio beate Agnetis virginis* pióra świętego Ambrożego (wg oryginału: *Passio beate Agnetis virginis edita a beato Ambrosio episcopo*)¹⁶².

Hagiografia. Opisy cudów W księdze z lat 1464-1471 zachowały *Miracula martiris Stanislai*, spisane – zgodnie z kolofonem – przez Mikołaja z Krakowa¹⁶³. Tekst *Miracula Beate Virginis Marie* także napisał Mikołaj¹⁶⁴, a o jego autorstwie wiemy z kolofonu rubro: *Nicolaus de claratumba monachus*¹⁶⁵. To dzieło zachowało się w kodeksie powstałym między 1471 a 1490 r.¹⁶⁶ Inny tego rodzaju utwór to *Dialogus miraculorum* Cezarego z Heisterbach¹⁶⁷, jest w księdze z 1452 r., jest w niej data roczna¹⁶⁸.

Literatura pasyjna Zachował się kodeks z lat 1479-1480¹⁶⁹, który zawiera *Liber Anshelmi de passione Domini* pióra św. Anzelma¹⁷⁰ oraz św. Bernarda z Clairvaux *Contemplacio beati Bernardi super septem horas diei de passione Domini*¹⁷¹ i *Cogitatio Bernardi de passione Domini*¹⁷².

¹⁶⁰ ACM, Rękop. bibl., sygn. 624, pag. 604-618 (o tym, że spisał go Mikołaj z Krakowa, świadczy kolofon – pag. 844: *Explicit liber primus per me fratrem Nicolaum de Cracovia scriptus ad honorem dei omnipotentis et beate Marie virginis*); *Katalog Archiwum...*, s. 250 (nr 624, poz. c oraz końcowe uwagi zawierające kolofon Mikołaja).

¹⁶¹ ACM, Rękop. bibl., sygn. 630, fol. 141v-142v; *Katalog Archiwum...*, s. 255, 257 (nr 630, poz. f/5), 258. Chronologię księgi określono na podstawie najpóźniej datowanego w niej tekstu, to jest wspomnianego wyżej listu Kazimierza Jagiellończyka; por. *Codex Diplomaticus Regni Poloniae et...*, s. 60-61, nr XIX.

¹⁶² ACM, Rękop. bibl., sygn. 630, fol. 148v-150v (oryginalna wersja tytułu na podstawie incipitu – fol. 141v: *Incipit passio beato Agnetis virginis edita a beato Ambrosio episcopo*); *Katalog Archiwum...*, s. 257 (nr 630, poz. f/7).

¹⁶³ ACM, Rękop. bibl., sygn. 624, pag. 618-623; *Katalog Archiwum...*, s. 250 (nr 624, poz. d).

¹⁶⁴ ACM, Rękop. bibl., sygn. 625, pag. 772-851 (w oryginale pag. 772, rubro: *Sequitur miracula de beatissima virigine maria*); *Katalog Archiwum...*, s. 252 (nr 625, poz. b).

¹⁶⁵ ACM, Rękop. bibl., sygn. 625, pag. 851; *Katalog Archiwum...*, s. 252; patrz fot. 6.

¹⁶⁶ O dacie *post quem* mówi informacja dotycząca pielgrzymki do relikwii błogosławionej Katarzyny, która miała miejsce w 1471 r. (ACM, Rękop. bibl., sygn. 625, pag. 709). Jest to wydarzenie mające miejsce przed spisaniem kodeksu lub najpóźniej w trakcie pracy nad nim i dlatego przyjmujemy ten rok jako datę *post quem*. Natomiast data *ante quem* to rok 1490, który jest podany w dodatku do kolofonu Mikołaja z Krakowa i mówi o czasie powstania kodeksu (por. fot. 6). Inaczej – na lata 1464-1471 datuje – go *Katalog Archiwum...*, s. 250 i 252 (nr 625).

¹⁶⁷ ACM, Rękop. bibl., sygn. 618, fol. 1r-96r; *Katalog Archiwum...*, s. 244 (nr 611, poz. a).

¹⁶⁸ ACM, Rękop. bibl., sygn. 618, fol. 93r – *MCCCCLII*; *Katalog Archiwum...*, s. 245.

¹⁶⁹ ACM, Rękop. bibl., sygn. 631, fol. 73v (nota zawierająca rok 1479), fol. 265r (nota zawierająca rok 1480); *Katalog Archiwum...*, s. 258 (nr 631).

¹⁷⁰ ACM, Rękop. bibl., sygn. 631, fol. 61r-73r; *Katalog Archiwum...*, s. 258 (nr 631, poz. b); *Encyklopedia Kościelna...*, t. 1, Warszawa 1873, s. 297 (tu dzieło to wymieniono jako *De passione Christi*).

¹⁷¹ ACM, Rękop. bibl., sygn. 631, fol. 74r-99r; *Katalog Archiwum...*, s. 258 (nr 631, poz. c).

¹⁷² ACM, Rękop. bibl., sygn. 631, fol. 99v-103r; *Katalog Archiwum...*, s. 258 (nr 631, poz. d).

Poezja i pieśni na motywach religijnych. W kodeksie powstałym po 1467 r.¹⁷³ znajduje się wiersz *De vita Salomonis*¹⁷⁴. Dzieło to nie zostało zapatrzone w informację o autorze, zaś Konstanty Michalski i Tadeusz Sinko wymieniają ten wiersz, ale nie zajmują się nim, ponieważ uznali go za znajdujący się poza granicami ich tematu badawczego¹⁷⁵. Natomiast rękopis spisany między 1479 i 1480 r.¹⁷⁶ zawiera pieśń św. Bernarda z Clairvaux *Iubilus dulcis Bernhardi de nomine Jesu*¹⁷⁷.

Teologia. W kodeksie z 1451 r.¹⁷⁸ zachowało się dzieło *De resurrectione mortuorum*¹⁷⁹. W późniejszym manuskrypcie z 1460 r.¹⁸⁰ znajduje się *Opiniones super varias questiones theologicas* pióra Mikołaja Kozłowskiego, doktora teologii i profesora wydziału teologicznego uniwersytetu w Krakowie oraz Dzierśława Borzymowskiego, dwukrotnego rektora tejże uczelni¹⁸¹. Następne dzieło *De festis a principio Adventus usque ad sanctam Trinitatem occurrentibus*¹⁸² jest

¹⁷³ ACM, Rękop. bibl., sygn. 629 – podstawą datacji jest zawarta w kodeksie kopia bulli papieża Pawła II, wydanej w Rzymie 15 maja 1467 r. dla Rudolfa, biskupa Lavantu, nuncjusza Stolicy Apostolskiej w Czechach, Liwonii, Miśni, Polsce i Prusach – pag. 290-292. Jest to najpóźniej datowany tekst w opracowywanym kodeksie i dlatego można go przyjąć za wyznacznik *post quem* jego czasu powstania; *Katalog Archiwum...*, s. 253-255 (bulla wymieniona na s. 254, poz. o) przyjmuje taką datację; P.B. Gams, *Series episcoporum Ecclesiae catholicae, quotquot innotuerunt a beato Petro apostolo. A multis adjutus...*, Ratisbonae 1873, s. 264, 285; K. Dola, *Rudolf z Rüdeshheimu, Rudolf Hecker*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 17, red. E. Gigilewicz i in., Lublin 2012, kol. 555-556; J. Radziszewska, *Działalność dyplomatyczna Rudolfa von Rüdeshheim*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Katowicach. Prace Historyczne” 1964, nr 1 (22), s. 24-25; *Politische Correspondenz Breslaus im Zeitalter Georgs von Podiebrad. Zugleich als Urkundliche Belege zu Eschenloers Historia Wratislaviensis. Names des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens. Abt 2: 1463-1469*, hrsg. von H. Markgraf, Breslau 1874, s. 233-235.

¹⁷⁴ ACM, Rękop. bibl., sygn. 629, pag. 285; *Katalog Archiwum...*, s. 254 (nr 629, poz. l).

¹⁷⁵ K. Michalski, T. Sinko, *Przyczynki z kodeksu mogińskiego do dziejów oświaty w Polsce w XV wieku*, Kraków 1917, s. 3, 11.

¹⁷⁶ ACM, Rękop. bibl., sygn. 631 – o powstaniu rękopisu w tym czasie świadczy datacja kodeksu w postaci dwóch wzmianek – fol. 73v (informacja zawierająca rok 1479), fol. 265r (rok 1480); *Katalog Archiwum...*, s. 258 (nr 631) przyjmuje taką datację.

¹⁷⁷ ACM, Rękop. bibl., sygn. 631, fol. 103v-106r; *Katalog Archiwum...*, s. 258, (nr 631, poz. e).

¹⁷⁸ ACM, Rękop. bibl., sygn. 612, datacja rękopisu *MCCCCLI* – fol. 161r; *Katalog Archiwum...*, s. 240-241 (nr 612).

¹⁷⁹ ACM, Rękop. bibl., sygn. 612, fol. 162r-163r; *Katalog Archiwum...*, s. 240 (nr 612, poz. b).

¹⁸⁰ ACM, Rękop. bibl., sygn. 621, fol. 287r; *Katalog Archiwum...*, s. 246 (nr 621). Datacja według tego *Katalogu* przyjęta bez uzasadnienia. Zapewne została oparta o rok 1460 zapisany na końcu dzieła Macieja z Łowicza *Liber granarii per Mathiam de Lowycz sub anno 1460*. O Macieju z Łowicza zob. K. Bracha, *Casus pulchri de vitandis erroribus conscientiae purae. Orzeczenia kazuistyczne kanonistów i teologów krakowskich z XV wieku*, Warszawa 2013, s. 62.

¹⁸¹ ACM, Rękop. bibl., sygn. 621, fol. 289r-312v (oryginalny tytuł: *Opiniones Nicolai Kozłowski, doctoris theologie, et Derslai Borzymowski, doctoris iuris, super varias questiones theologicas*); *Katalog Archiwum...*, s. 246 (nr 621, poz. b); *Podręczna Encyklopedia Kościelna*, t. 21-22, Warszawa 1910, s. 379; *Kultura Polski średniowiecznej XIV-XV wieku*, red. B. Geremek, Warszawa 1997, s. 582; T. Michałowska, *Literatura polskiego średniowiecza. Leksykon*, Warszawa 2011, s. 525; K. Bracha, dz. cyt., s. 34, 37, 40 i 73-75.

¹⁸² ACM, Rękop. bibl. sygn. 624, fol. 11r-604r; *Katalog Archiwum...*, s. 250 (nr 624, poz. b).

w kodeksie datowanym przez wydawców *Katalogu...* na lata 1464-1471¹⁸³. Natomiast w manuskrypcie powstałym po 1467 r.¹⁸⁴ zapisano rzadko spotykany traktat teologiczny *De septem donis Spiritus Sancti*¹⁸⁵. Ta sama księga zawiera dzieło św. Bonawentury *Ad honorem gloriose et indiuidue Trinitatis et ad reuerenciam excellentissimi sacramenti corporis et sanguinis Domini nostri Ihesu Christi*¹⁸⁶ i anonimowy tekst: *Vnum crede deum*¹⁸⁷. Także św. Bonawentura jest autorem *Speculum anime*, traktatu nawiązującego do wizji duszy, jej nierozzerwalnego związku z ciałem, nad którym sprawuje ona kontrolę woli oraz intelektu¹⁸⁸. Traktat ten jest w manuskrypcie powstałym po 1471 r.¹⁸⁹ W tym samym kodeksie znajduje się zaliczane przez literaturę przedmiotu do rozpraw i pomniejszych traktatów dzieło św. Tomasza z Akwinu *Super Symbolum Apostolorum*¹⁹⁰ oraz Hugona z Folieto *De edificatione liber quartus*¹⁹¹. Następne dzieło – *Speculum*

¹⁸³ Datacji tej nie uzasadniono. Zapewne wiąże się ona z następną księgą sporządzoną według G. Kowalskiego i K. Kaczmarczyka również przez Mikołaja z Krakowa, którą wydawcy datują także na lata 1464-1471 – zob. *Katalog Archiwum...*, s. 250-252 (nr 624 i 625).

¹⁸⁴ Podstawą datacji jest wspomniana wyżej kopia bulli papieża Pawła II. Jest to najpóźniej datowany tekst w opracowywanym kodeksie i dlatego stanowi wyznacznik *post quem* czasu powstania rękopisu – ACM, Rękop. bibl. sygn. 629, pag. 290-293; *Katalog Archiwum...*, s. 253 (nr 629) i 254 (poz. o).

¹⁸⁵ ACM, Rękop. bibl., sygn. 629, pag. 1-38; *Katalog Archiwum...*, s. 253 (nr 629, poz. a); K. Michalski, T. Sinko, dz. cyt., s. 5.

¹⁸⁶ ACM, Rękop. bibl., sygn. 629, pag. 255-265 (tytuł na podstawie incipitu, pag. 255: [Rubro:] *A[nigro:]d honorem gloriose et indiuidue trinitatis et ad reuerenciam excellentissimi sacramenti corporis et sanguinis domini nostri Ihesu Christi*; *Katalog Archiwum...*, s. 254 (nr 629, poz. h); K. Michalski, T. Sinko, dz. cyt., s. 5-6 (przy czym badacze tylko wskazują na miejsce dzieła w rękopisie, podają incipit oraz eksplisic; nie odnoszą się do autorstwa, ani tytułu).

¹⁸⁷ ACM, Rękop. bibl., sygn. 629, pag. 265-270; *Katalog Archiwum...*, s. 254 (nr 629, poz. i); K. Michalski, T. Sinko, dz. cyt., s. 3 (badacze tylko wymieniają tę pozycję i nie identyfikują autora oraz tytułu; podają jedynie jej miejsce w rękopisie, incipit oraz eksplisic).

¹⁸⁸ ACM, Rękop. bibl., sygn. 630, fol. 85r-94v; *Katalog Archiwum...*, s. 256 (nr 630, poz. d); H. Wegner, *Bonawentura*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin 1976, s. 783; *Encyklopedia Kościelna...*, wyd. ks. M. Nowodworski, t. 2, Warszawa 1873, s. 481.

¹⁸⁹ Datacja na podstawie najpóźniej datowanego tekstu w kodeksie, to jest wspomnianego wyżej listu Kazimierza Jagiellończyka do Macieja Korwina: ACM, Rękop. bibl., sygn. 630, fol. 22r-v; *Katalog Archiwum...*, s. 255-256 (nr 630, poz. a/2).

¹⁹⁰ Pełny tytuł wg oryginału: *Expositio simboli secundum fratrum Thomam de Aquino* – ACM, Rękop. bibl., sygn. 630, fol. 113r-127v; *Katalog Archiwum...*, s. 256-257 (nr 630, poz. f/3); *Tomasz z Akwinu*, [w:] *Encyklopedia Kościelna podług Teologicznej Encyklopedii Wetzera i Weltego z licznymi jej dopełnieniami przy współpracownictwie kilkunastu duchownych i świeckich osób...*, wyd. ks. M. Nowodworski, t. 28, Warszawa 1905, s. 565-566; J. Szczęsna, *Tomasz z Akwinu*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 19, red. E. Gigilewicz, Lublin 2013, kol. 849; por. *Catalogus manu scriptorum codicum medii aevi Latinorum signa 180-260 comprehendens = Katalog lacińskich rękopisów średniowiecznych obejmujący kodeksy 180-260, compositus a C.C. Jażdżewski* = opr. K.K. Jażdżewski, Wrocław 1982, s. 232, nr 240 (I F 213), poz. 1.

¹⁹¹ ACM, Rękop. bibl., sygn. 630, fol. 176v-199r, pełny tytuł: *Liber quartus Hugonis de edificatione* na podstawie incipitu: *Incipit liber quartus Hugonis de edificatione ubi et unde, cum quo et qualiter edificanda sit domus domini*; *Katalog Archiwum...*, s. 257 (nr 630, poz. g).

Beate Mariae Virginis – stworzył św. Bonawentura¹⁹², a kopię tekstu zawiera kodeks datowany na lata 1479-1480¹⁹³.

Teologia. Chrystologia. W księdze z 1464 r.¹⁹⁴ znajduje się tekst *De Christo homine facto*¹⁹⁵. Natomiast manuskrypt powstały po 1476 r.¹⁹⁶ zawiera kopię listu Samuela Jehudy, czyli rabiego Samuela, do Izaaka ben Jakuba al Phasi: *Epistola Rabi Samuelis missa ad Rabi Ysaac*¹⁹⁷. Zdaniem autorów opracowań naukowych autorem listu był żydowski konwertyta Samuel Jehuda, żyjący w tym samym czasie co adresat listu i twórca pierwszego kompendium do Talmudu Jishak [Izzak, Ysaac] ben Jakub al Phasi, czyli na przełomie XI i XII w. Tłumaczem był natomiast Alfons Buenhombre (*Bonus Homo*), dominikanin z Toledo. K. Michalski i T. Sinko przyjmują za wcześniejszą literaturę czas tłumaczenia na 1336, zaś wydawcy *Katalogu...* – na 1339 r.¹⁹⁸ Niewielka to różnica i biorąc pod uwagę okres życia obu żydowskich korespondentów (XI/XII w.), XIV stulecie jako czas przekładu jest możliwy. Sam Samuel Jehuda napisał szereg dzieł misyjnych służących nawracaniu Żydów¹⁹⁹.

Teologia. Eschatologia. Zachował się traktat brata N z klasztoru św. Doroty Dziewicy w Wiedniu *Tractatus de quatuor de novissimis et de tribus necessariis cuiuslibet proficere volenti*, który wyjaśnia prawdę o czterech rzeczach ostatecznych: śmierci, sądzie, niebie i piekle²⁰⁰. Autor był przełożonym tego klasztoru, co wynika z początkowych słów: *Cum in prefato monasterio indignus ego prioratus officio fungere*²⁰¹. Dzieło mogło powstać między rokiem 1438 a 9 października 1454 r., ponieważ jest ono dedykowane Sylwestrowi Pfligerowi, biskupowi Chiemsee, a na ten czas przypadł jego pontyfikat,

¹⁹² ACM, Rękop. bibl., sygn. 631, fol. 146r-265r; *Katalog Archiwum...*, s. 258 (nr 631, poz. h).

¹⁹³ Świadczą o tym daty wpisane do kolofonów – ACM, Rękop. bibl., sygn. 631, fol. 73v (1479) i fol. 265r (1480); *Katalog Archiwum...*, s. 258 (nr 631).

¹⁹⁴ ACM, Rękop. bibl., sygn. 626 – datacja została oparta na kolofonie pierwszego dzieła – *Liber sentenciarum*, fol. 96v, [rubro]: *Explicit liber sentenciarum scriptus Cracovie per me Johannem de Gnezna filium olim Petri dimicatoris Anno domini millesimo quadringentesimo sexagesimo quarto Amen*; por. *Katalog Archiwum...*, s. 252 (nr 626, poz. a).

¹⁹⁵ ACM, Rękop. bibl., sygn. 626; *Katalog Archiwum...*, s. 252 (nr 626, poz. d) – według jego wydawców pełny tytuł brzmi: *De Christo homine facto, de virtutibus et sacramentis*, ale dzieło zachowało się bez początku.

¹⁹⁶ ACM, Rękop. bibl., sygn. 629, pag. 290-292 – najpóźniej datowany tekst w opracowywanym kodeksie, który można przyjąć jako wyznacznik *post quem* czasu powstania woluminu jest to wymieniona wyżej kopia bulli papieża Pawła II; *Katalog Archiwum...*, s. 255 (nr 629) i 266 (poz. o). O datacji tej książki pisaliśmy już wyżej.

¹⁹⁷ Pełny tytuł: *Epistola Rabi Samuelis missa ad Rabi Ysaac magnum doctorem iudeorum [...]* *translata de arabico in latinum per fratrem Alfonsum boni hominis hispanum ordinis predictorum sub anno 1339* – ACM, Rękop. bibl., sygn. 629, pag. 351-379; *Katalog Archiwum...*, s. 255 (nr 629, poz. w).

¹⁹⁸ K. Michalski, T. Sinko, dz. cyt., s. 4, 6-7; *Katalog Archiwum...*, s. 255 (nr 629, poz. w).

¹⁹⁹ K. Michalski, T. Sinko, dz. cyt., s. 6-7.

²⁰⁰ ACM, Rękop. bibl., sygn. 630, fol. 32r-84v; *Katalog Archiwum...*, s. 256 (nr 630, poz. c).

²⁰¹ ACM, Rękop. bibl., sygn. 630, fol. 32r.

o czym świadczą początkowe słowa: *Reuerendo in Christo Patri et Domino suo gratiosissimo Domino Siluestro Chimenensis ecclesie presuli Dignissimo*²⁰². Omówione dzieło znajduje się w kodeksie powstałym po 1471 r.²⁰³

Teologia moralna. Dwa dzieła Jakuba z Paradyża zachowały się w księdze pochodzącej z 1463 r.²⁰⁴: *Oculus considerationis religiosorum*²⁰⁵ i *Tractatus de profectu in vita spirituali*²⁰⁶. Kopia tego drugiego dzieła jest także w rękopisie powstałym po 1467 r.²⁰⁷ W tym samym manuskrypcie znajdują się trzy kopie innych dzieł Jakuba: *Planctus peccatorum*²⁰⁸, *De veritate dicenda aut tacenda*²⁰⁹ oraz *De mitigacione passionis iracundie*²¹⁰. Kodeks powstały po 1471 r.²¹¹ zawiera kopię wspomnianego już *Planctus peccatorum*²¹² oraz innego dzieła przypisywanego Jakubowi z Paradyża – *Speculum amatorum mundi*²¹³.

Analiza piśmiennictwa sakralnego średniowiecznej biblioteki klasztoru cystersów w Mogile wskazuje na dominację kazań, których zachowało się łącznie 168 pozycji²¹⁴. Duży udział kaznodziejstwa nie powinien dziwić. Wcześniejsze

²⁰² Jak wyżej; P.B. Gams, dz. cyt., s. 267.

²⁰³ Świadczy o tym najpóźniej datowany tekst w kodeksie – list Kazimierza Jagiellończyka do Macieja Korwina z 1471 r. – ACM, Rękop. bibl., sygn. 630, fol. 22r-v; *Katalog Archiwum...*, s. 253-254 (nr 630, poz. a/2). O dacie tej książki pisaliśmy już wyżej.

²⁰⁴ ACM, Rękop. bibl., sygn. 623 – datacja podana w rękopisie, fol. 56v: *Sub anno domini Millesimo quadringentesimo 63* na końcu indeksu [...] *Super de in amorationem et feminarum*; *Katalog Archiwum...*, s. 248 (sygn. 623, poz. c).

²⁰⁵ ACM, Rękop. bibl., sygn. 623, fol. 148r-206r; *Katalog Archiwum...*, s. 249 (nr 623, poz. i); Z. Domżał, A. Wałkowski, *Imię róży inaczej...*, s. 144; ks. J. Fijałek, dz. cyt., s. 228.

²⁰⁶ W oryginale autor: *Jacobus Cartusienensis*, a tytuł: *Tractatus de profectu in vita spirituali et intencionis hominis* – ACM, Rękop. bibl., sygn. 623, fol. 206r-219r; *Katalog Archiwum...*, s. 249 (nr 623, poz. j); Z. Domżał, A. Wałkowski, *Imię róży inaczej...*, s. 142, 144; ks. J. Fijałek, dz. cyt., s. 274-275.

²⁰⁷ Tytuł w oryginale: *De profectu in vita spirituali et interiori hominis compositione tractatus eiusdem* [Jakub z Paradyża] – ACM, Rękop. bibl., sygn. 629, pag. 166-177; datacja oparta o kopię bulli papieża Pawła II, wydanej w 1467 r., pag. 290-292 (o dacie tej książki pisaliśmy już wyżej); *Katalog Archiwum...*, s. 253 (nr 629, poz. c) i 254 (poz. o); Z. Domżał, A. Wałkowski, *Imię róży inaczej...*, s. 142, 144; ks. J. Fijałek, dz. cyt., s. 274-275.

²⁰⁸ ACM, Rękop. bibl., sygn. 629, pag. 177-187; *Katalog Archiwum...*, s. 253 (nr 629, poz. d); ks. J. Fijałek, dz. cyt., s. 276; Z. Domżał, A. Wałkowski, *Imię róży inaczej...*, s. 144.

²⁰⁹ ACM, Rękop. bibl., sygn. 629, pag. 212-238; *Katalog Archiwum...*, s. 254 (nr 629, poz. f); ks. J. Fijałek, dz. cyt., s. 270; Z. Domżał, A. Wałkowski, *Imię róży inaczej...*, s. 144.

²¹⁰ ACM, Rękop. bibl., sygn. 629, pag. 293-311; *Katalog Archiwum...*, s. 254 (nr 629, poz. p); ks. J. Fijałek, dz. cyt., s. 267-268; Z. Domżał, A. Wałkowski, *Imię róży inaczej...*, s. 144.

²¹¹ Najpóźniej datowany tekst w kodeksie to list Kazimierza Jagiellończyka do Macieja Korwina z 1471 r. – ACM, Rękop. bibl., sygn. 630, fol. 22r-v; *Katalog Archiwum...*, s. 255-256 (nr 630, poz. a/2) – o dacie tej książki pisaliśmy już wyżej.

²¹² ACM, Rękop. bibl., sygn. 630, fol. 163r-173v; *Katalog Archiwum...*, s. 257 (sygn. 630, poz. g).

²¹³ W oryginale autor: *Jacobus de Paradiso* – ACM, Rękop. bibl., sygn. 630, fol. 94v-103r; *Katalog Archiwum...*, s. 256 (nr 630, poz. e); ks. J. Fijałek, dz. cyt., s. 329 uważa autorstwo Jakuba z Paradyża za wątpliwe.

²¹⁴ BCzart., Dz. Rkp., sygn. 3734 III, pag. 3-114; *Tymczasowy katalog...*, sygn. 3734 III; ACM, Rękop. bibl., sygn. 618, fol. 97r-109r, sygn. 630, fol. 107r-112v, 135r-141r, 143r-148r, 152r-162v, 174r-176r, 199r-206v; *Katalog Archiwum...*, s. 240 (nr 610 a, poz. a), 244-245 (nr 618, poz. b), 256-259 (nr 630, poz. f/1, 2, 4, 6, 8, 9, poz. h, poz. j/1-5).

badania naukowe dowiodły, że w bibliotekach średniowiecznych i w piśmiennictwie sakralnym cystersów kaznodziejstwo było reprezentowane dość licznie²¹⁵. Gromadzono również starannie teksty teologiczne (18 pozycji)²¹⁶, co także stanowiło praktykę powszechną jeśli chodzi o biblioteki klasztorne, w tym – cysterskie²¹⁷. Licznie kopiowano dzieła związane z Biblią (Stary Testament, egzegeza, apokryfy) – zachowało się aż dziewięć pozycji²¹⁸. Jest to zrozumiałe, ponieważ chrześcijaństwo stanowi religię Świętej Księgi²¹⁹. Obecność pokaźnej reprezentacji tekstów związanych z Pismem Świętym była normą w bibliotekach zakonnych i sakralnym piśmiennictwie cystersów²²⁰. Niewiele mniej – osiem pozycji – liczą dzieła moralistyki i pokuty²²¹, także reprezentatywne w bibliotekach klasztornych i u cystersów²²². Znaczącą liczbę sześciu dzieł notujemy w zakresie liturgii²²³, ponieważ cystersi (i nie tylko) kładli nacisk na tę formę aktywności, a księgi liturgiczne są często spotykane w gromadzonym przez nich piśmiennictwie²²⁴. Literatura hagiograficzna obejmowała zarówno żywoty świętych, jak i opisy cudów i męczeństwa – w spuściźnie średniowiecznej biblioteki cysters-

²¹⁵ Por. np. A. Wałkowski, *Skryptoria cystersów filiacji portyjskiej...*, s. 103; tenże, *Piśmiennictwo sakralne...*, s. 380-381; tenże, *Biblioteka klasztorna jako miejsce...*, s. 122-123, 134, 138.

²¹⁶ ACM, Rękop. bibl., sygn. 612, 162r-163r, sygn. 621, fol. 289r-312v, sygn. 624, fol. 11r-604r, sygn. 629, pag. 1-38, pag. 255-270, sygn. 630, fol. 85r-94v; *Katalog Archiwum...*, s. 241 (nr 612, poz. b), 246 (nr 621, poz. b), 250 (nr 624, poz. b), 253-254 (nr 629, poz. a, h, i), s. 256 (nr 630, poz. d); teologia moralna: ACM, Rękop. bibl., sygn. 623, fol. 148r-219r, sygn. 629, pag. 166-187, 212-238, 293-311, sygn. 630, fol. 94v-103r, 163r-173v; *Katalog Archiwum...*, s. 249 (nr 623, poz. i, j), 253-254 (nr 629, poz. c, d, f, p), 257 (nr 630, poz. e, g); chrystologia: ACM, Rękop. bibl., sygn. 626, pag. 290-292, sygn. 629, pag. 351-379; *Katalog Archiwum...*, s. 252 (nr 626, poz. d), 255 (nr 629, poz. w); eschatologia: ACM, Rękop. bibl., sygn. 630, fol. 32r-84v; *Katalog Archiwum...*, s. 256 (nr 630, poz. c).

²¹⁷ Por. w tej sprawie A. Wałkowski, *Biblioteka klasztorna jako miejsce...*, s. 123-125.

²¹⁸ Stary Testament: ACM, Rękop. bibl., sygn. 615, fol. 1r-83v, 116v-204v; *Katalog Archiwum...*, s. 242-243 (nr 615, poz. a, b, c, e); egzegeza: ACM, Rękop. bibl., sygn. 613-617, sygn. 627, fol. fol. 3r-353v; *Katalog Archiwum...*, s. 241-244 (nr 613-617), 252 (nr 627, poz. a, b); apokryfy: ACM, Rękop. bibl., sygn. 614, fol. 307r; *Katalog Archiwum...*, s. 242 (nr 614, poz. f).

²¹⁹ E. Potkowski, *Książka w kręgu sacrum...*, s. 54-57.

²²⁰ A. Wałkowski, *Skryptoria cystersów filiacji portyjskiej...*, s. 106; tenże, *Piśmiennictwo sakralne...*, s. 383, 387 i 389; tenże, *Biblioteka klasztorna jako miejsce...*, s. 118-119.

²²¹ ACM, Rękop. bibl., sygn. 612, fol. 1r-161r; *Katalog Archiwum...*, s. 240 (nr 612, poz. a); ACM, Rękop. bibl., sygn. 623, fol. 1r-29v, 57r-73v, 73v-87v, 132r-147v, sygn. 630, fol. 1r, sygn. 631, fol. 107r-119r; *Katalog Archiwum...*, s. 247-249 (nr 623, poz. a, d, e, h), 258 (nr 631, poz. f); moralistyka z pokutą: ACM, Rękop. bibl., sygn. 623, fol. 89r-111r; *Katalog Archiwum...*, s. 248-249 (nr 623, poz. f).

²²² A. Wałkowski, *Skryptoria cystersów filiacji portyjskiej...*, s. 106-107; tenże, *Piśmiennictwo sakralne...*, s. 383; tenże, *Biblioteka klasztorna jako miejsce...*, s. 125-126.

²²³ BCzart., Dz. Rkp., sygn. 3789 III, pag. 1-153, sygn. 3734 III, pag. 114-143; ACM, Rękop. bibl., sygn. 610, sygn. 619, fol. 53r-123r i 175r-211r; *Tymczasowy katalog...*, sygn. 3734 III i 3789 III; *Katalog Archiwum...*, s. 238-240 (nr 609 b, 610, 619).

²²⁴ A. Wałkowski, *Skryptoria cystersów filiacji portyjskiej...*, s. 104; tenże, *Piśmiennictwo sakralne...*, s. 382, 386, 389; tenże, *Biblioteka klasztorna jako miejsce...*, s. 119-121.

sów z Mogiły zachowało się także sześć takich dzieł²²⁵ (znaczący udział tego typu tekstów w piśmiennictwie cysterskim był zjawiskiem typowym²²⁶). Inne profile treściowe są prezentowane skromniej – od jednej do trzech pozycji.

Wśród autorów największy udział mają: P. Hirsberg – 119 pozycji (kazania)²²⁷, Mikołaj z Krakowa – 39 dzieł (37 kazań²²⁸, jeden żywot²²⁹, jeden opis cudów²³⁰) i Jakub z Paradyża – kopie ośmiu traktatów²³¹ oraz trzy pozycje św. Bernarda z Clairvaux: po jednej z zakresu mistyki²³², twórczości memoratywnej²³³ oraz pieśni na motywach religijnych²³⁴. Pozostali autorzy są reprezentowani przez jedno, góra – dwa dzieła. Wśród nich spotykamy szczególnie wybitnych pisarzy, m.in. Mikołaja z Liry: cztery części dzieła *Postilla litteralis super [totam] Bibliam*, znanej też jako *Postilla litteralis*²³⁵, czy krytykę tego egzegety pióra Pawła arcybiskupa Burgos *Additiones ad Postillam Nicolai de Lira (Nicolai Lyrani)*²³⁶, Lotara hrabiego Segni (późniejszego papieża Innocentego III) – ascetyczne dzieło *De miseria conditionis humane* (inny tytuł: *Liber de contemptu mundi, sive de miseria Humanae conditionis*)²³⁷, świętych: Ambrożego *Passio beate Agnetis virginis*²³⁸, Jana Chryzostoma *De reparatione lapsi*²³⁹ i Tomasza z Akwinu *Super Symbolum Apostolorum*²⁴⁰. Obecność trzech pierwszych najczęściej spotykanych pisarzy nie powinna dziwić. P. Hirsberg był wybitnym opatem klasztoru cystersów w Mogile, wcześniej studiował na Uniwersytecie Krakowskim, a ponadto pełnił obowiązki wizyta-

²²⁵ ACM, Rękop. bibl., sygn. 611 (fol. 2r – zachowany fragment), sygn. 618, fol. 1r-96r, sygn. 624, pag. 604-623, sygn. 625, pag. 772-851, sygn. 630, fol. 141v-142v, 148v-150v; *Katalog Archiwum...*, s. 240 (nr 611), 250 (nr 624, poz. c, d), 252 (nr 625, poz. b), 257 (nr 630, poz. f/5, 7).

²²⁶ A. Wałkowski, *Skrytoria cystersów filiacji portyjskiej...*, s. 107-108; tenże, *Piśmiennictwo sakralne...*, s. 384-385; tenże, *Biblioteka klasztorna jako miejsce...*, s. 125-126.

²²⁷ BCzart., Dz. Rkp., sygn. 3734 III, pag. 3-114; *Katalog Archiwum...*, s. 240 (nr 610 a, poz. a); *Tymczasowy katalog...*, sygn. 3734 III.

²²⁸ ACM, Rękop. bibl., sygn. 625, pag. 3-772; *Katalog Archiwum...*, s. 251 (nr 625, poz. a/ 1-37).

²²⁹ ACM, Rękop. bibl., sygn. 624, pag. 604-618; *Katalog Archiwum...*, s. 250 (nr 624, poz. c).

²³⁰ ACM, Rękop. bibl., sygn. 624, pag. 618-623; *Katalog Archiwum...*, s. 250 (nr 624, poz. d).

²³¹ ACM, Rękop. bibl., sygn. 623, fol. 57r-87v, 148r-219r, sygn. 629, pag. 166-187, 212-238, 293-311, sygn. 630, fol. 22r-v, 94v-103r, 163r-173v; *Katalog Archiwum...*, s. 248-249 (nr 623, poz. d, e, i, j), 253-257 (nr 629, poz. d, f, p i nr 630, poz. a/2, e, g).

²³² ACM, Rękop. bibl., sygn. 631, fol. 119v-144r; *Katalog Archiwum...*, s. 258 (nr 631, poz. g).

²³³ ACM, Rękop. bibl., sygn. 630, fol. 28r-31v; *Katalog Archiwum...*, s. 256 (nr 630, poz. b).

²³⁴ ACM, Rękop. bibl., sygn. 631, fol. 103v-106r; *Katalog Archiwum...*, s. 258, (nr 631, poz. e).

²³⁵ ACM, Rękop. bibl., sygn. 613, 614, 615, 616; *Katalog Archiwum...*, s. 241-244 (nr 613, 614, 615, 616).

²³⁶ S. Szymik, *Mikołaj z Liry...*, kol. 1005-1006; P. Królikowski, *Paweł z Burgos...*, s. 129; ACM, Rękop. bibl., sygn. 617; *Katalog Archiwum...*, s. 244 (nr 617).

²³⁷ ACM, Rękop. bibl., sygn. 623, fol. 112r-131v; *Katalog Archiwum...*, s. 249 (nr 623, poz. g); R. Fischer-Wollpert, *Leksykon...*, s. 99; *De Miseria Conditionis Humane...*

²³⁸ ACM, Rękop. bibl., sygn. 630, fol. 148v-150v; *Katalog Archiwum...*, s. 257 (nr 630, poz. f/7).

²³⁹ ACM, Rękop. bibl., sygn. 623, fol. 89r-111r; *Katalog Archiwum...*, s. 248-249 (nr 623, poz. f).

²⁴⁰ ACM, Rękop. bibl., sygn. 630, fol. 113r-127v; *Katalog Archiwum...*, s. 256-257 (nr 630, poz. f/3).

tora klasztorów cysterskich w Polsce oraz Prusach²⁴¹. Jego krewnym był brat Mikołaj z Krakowa, kronikarz klasztorny, który prawdopodobnie zajmował się archiwum oraz biblioteką konwentu²⁴². Do stosunkowo licznie kopiowanych należały traktaty Jakuba z Paradyża, zakonnika w Mogile i profesora uniwersytetu w Krakowie²⁴³. Dominują zatem dzieła pisarzy z klasztoru cystersów w Mogile. Jest to naturalne, ponieważ biblioteka konwentu niejako z urzędu wykazywała zainteresowanie twórczością jego członków. Znaczny udział dorobku św. Bernarda z Clairvaux wynikał z tego, że był on nie tylko szczególnie wybitnym przedstawicielem tego zakonu i generalnie Kościoła w XII stuleciu, autorem szeregu traktatów, kazań i listów²⁴⁴, ale dzieła te były charakterystyczne dla piśmiennictwa sakralnego cystersów, podobnie jak np. wspomnianego Jana Chryzostoma²⁴⁵. Według R. Witkowskiego dzieła Ojców Kościoła występowały w większości cysterskich księgozbiorów²⁴⁶. Zdaniem H. Kuna obecność Tomasza z Akwinu wiązała się z wysoką oceną jego dzieł przez cystersów, do czego przyczynił się już Jan Szczekna, tomista na uniwersytecie krakowskim²⁴⁷.

W świetle zachowanych rękopisów widać pewne tendencje dotyczące kolekcjonowania tekstów. Wśród odmian piśmiennictwa sakralnego dominują kazania (168 pozycji). Wysoko lokują się teologia, Biblia z egzegzą, moralistyka, pokuta i liturgia. Jak widać, dominują dzieła związane

²⁴¹ A. Ciesielski, *Hirsberg Piotr*, [w:] PSB, t. 9, Wrocław-Warszawa-Kraków 1960-1961, s. 530; H. Leszczyński, *Piotr z Biecza*, [w:] PSB, t. 26, Wrocław [i in.] 1981, s. 385; M. Starzyński, *Katalog opatów mogińskich...*, s. 119-120; R. Skrzyniarz, *Piotr Hirsberg*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 15, red. E. Gigilewicz, Lublin 2011, s. 676; Z. Domżał, A. Wałkowski, *Imię róży inaczej...*, s. 153-155.

²⁴² F. Uryga, *Clarae Tumbae (vulgo Mogila) abbates et scriptores*, [w:] *Xenia Bernardina. Beiträge zur Geschichte der Cistercienser-Stifte...*, Wien 1891, s. 310; W. Kętrzyński, *Wstęp do Chronicon monasterii Claratumbensis ordinis Cisterciensis auctore fratre Nicolao de Cracovia*, [w:] *Monumnetta Poloniae Historica*, t. 6, wyd. W. Kętrzyński, Kraków 1893, s. 429; H. Kuna, *Z dziejów biblioteki OO. Cystersów w Mogile...*, s. 50-51; E. Gigilewicz, *Mikołaj z Krakowa*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 12, red. E. Ziemann, Lublin 2008, s. 1000; Z. Domżał, A. Wałkowski, *Imię róży inaczej...*, s. 37-40, 155-157.

²⁴³ S.A. Porębski, *Jakub z Paradyża – poglądy i teksty*, Warszawa 1994, s. 17-21, 60; J. Stoś, *Mistrz Jakub z Paradyża i „devotio moderna”*. Główne problemy refleksji filozoficzno-teologicznej Jakuba z Paradyża i ich związek z „devotio moderna”, Warszawa 1997, s. 43; tenże, *Jakub z Paradyża, Kraków 2004*, s. 11-18, 20-21; K. Ożóg, *Uczeni w monarchii Jadwigi Andegawęńskiej i Władysława Jagiełły (1384-1434)*, Kraków 2004, s. 37, 60, 305; Z. Domżał, A. Wałkowski, *Imię róży inaczej...*, s. 74-75, 132-145; tychże, *Działalność i poglądy Jakuba z Paradyża*, „Echa Przeszości” 2015, t. 16, s. 36-41.

²⁴⁴ S. Kiełtyka, *Święty Bernard z Clairvaux*, Kraków 1984, s. 43-48; K. Jackiewicz, *Św. Bernard – opat z Jasnej Doliny*, Kraków 1990, s. 88-201.

²⁴⁵ A. Wałkowski, *Skryptoria cystersów filiacji portyjskiej...*, s. 108; tenże, *Piśmiennictwo sakralne...*, s. 388.

²⁴⁶ R. Witkowski, *Biblioteki klasztorne opactw cysterskich...*, s. 156.

²⁴⁷ H. Kuna, *Z dziejów biblioteki OO. Cystersów w Mogile...*, s. 48.

z nauczaniem prawd wiary, formacją duchową i *officium divinum*. Przewaga takich treści jest typowa dla piśmiennictwa sakralnego cystersów i w ogóle dla średniowiecznych bibliotek klasztornych. Wśród autorów dzieł przeważają pisarze miejscowi, a szczególnie opat P. Hirszberg, brat Mikołaj z Krakowa czy Jakub z Paradyża. Spośród innych autorów wysoką pozycję zajął św. Bernard z Clairvaux. Biblioteka konwentu w Mogile była więc nastawiona na gromadzenie dzieł własnych twórców, natomiast relatywnie wysoki udział św. Bernarda wśród pisarzy spoza klasztoru w Mogile wynikał z jego szczególnych zasług dla całego zakonu cystersów i liczącego się dorobku piśmienniczego. Natomiast obecność św. Tomasza z Akwinu, który nie był cysterszem, wiązała się być może z wysoką oceną jego dzieł przez konwent w Mogile.

Streszczenie

Prezentowany artykuł stanowi fragment obszerniejszych badań nad skryptorium i biblioteką klasztoru cystersów w Mogile do przełomu XV i XVI w. Autorzy wykorzystali ustalenia Edwarda Potkowskiego, zgodnie z którymi jedną z form użytkowania pisma w średniowieczu było zastosowanie go do głoszenia zasad wiary i wyrażania chwały Bożej, czyli do tworzenia piśmiennictwa sakralnego. W jego ramach istnieją bardziej szczegółowe odmiany tematyczne, które autorzy omawiają możliwie dokładnie, wskazując konkretne dzieła i (jeśli jest to możliwe) ich twórców. Granice chronologiczne rozważań zostały wyznaczone przez stan podstawy źródłowej i przemiany kulturowe dotyczące klasztoru cystersów w Mogile. Ograniczenie się do XV stulecia wynika z faktu, że z tego okresu pochodzą wszystkie zachowane średniowieczne kodeksy. Ponadto na przełomie XV i XVI w. zachodziły zmiany związane z upowszechnieniem się druku, co oznaczało schyłek kopiowania ksiąg w skryptorium.

Podstawę źródłową stanowi 20 kodeksów. Z tej liczby autorzy bezpośrednio przebadali 14, ponieważ jedynie te zostały im udostępnione. Pozostałych sześć było niedostępnych z powodu remontu w archiwum klasztornym. Te księgi przebadano za pośrednictwem *Katalogu archiwum*. Wszystkie kodeksy pochodzą z XV stulecia, lecz tylko dwa z jego pierwszej połowy. Natomiast 11 ksiąg powstało mniej więcej w połowie XV wieku. Z jego drugiego pięćdziesięciolecia pochodzi siedem zachowanych manuskryptów.

Analiza odmian piśmiennictwa sakralnego obecnego w średniowiecznej spuściźnie biblioteki klasztoru cystersów w Mogile wykazała dominację kaznodziejstwa – aż 168 pozycji. Wysoką pozycję zajęły dzieła teologiczne, Biblia z egzegezą oraz m.in. moralistyka i liturgia. Przeważają dzieła doty-

czące nauczania wiary, formacji duchowej i *officium divinum*, co było typowe dla księgozbiorów cysterskich i generalnie bibliotek klasztornych wieków średnich. Jeśli chodzi o autorów, to na pierwsze miejsce wysuwają się pisarze należący do konwentu cystersów w Mogile – opat Piotr Hirszberg, brat Mikołaj z Krakowa czy Jakub z Paradyża. Taka sytuacja nie powinna dziwić, ponieważ biblioteka konwentalna z urzędu była nastawiona na zbieranie dzieł swoich pisarzy. Wśród autorów spoza klasztoru cystersów w Mogile licznie spotykamy teksty pióra św. Bernarda z Clairvaux.

Słowa kluczowe: historia Kościoła – zakony – cystersi – Mogiła – kodykologia – sakralne piśmiennictwo.

Summary

From the research on sacral writings from medieval library of Cistercian monastery in Mogiła

Presented article is a part of broader research focused on scriptorium and library of the Cistercians convent in Mogiła till the turn of 15th century. Authors used findings of Edward Potkowski's research according to which one of the form of using writing in medieval times was applying it to implementing principles of faith and expressing God's glory. Within sacral writing there exist differentiated subjects, which are discussed by authors detailed way, indicating specific works and (when it was possible) their authors. Presented research was limited to 15th century due to the fact that 20 preserved medieval codex's stemmed from this period. Authors examined 14 volumes out of the 20, remaining 6 were unavailable due to reconstruction works in convents' archive. They were examined however through the archival catalogue.

In medieval legacy of the Cistercians' convent in Mogiła prevails homiletics (168 texts). The other documents frequently occurring in the disputed collection are theological works, Holy Bible with exegesis and i.e liturgy and moralisation. Dominating works deal with teaching the religion, spiritual formation and *officium divinum*, what was typical for Cistercians book collections and generally for medieval conventual libraries. When it comes to authors majority of them are the ones belonging to the convent of Mogiła – abbot Piotr Hirszberg, brother Mikołaj from Kraków or Jacobus de Paradiso. Such a situation should not be surprising, because conventual library *ex officio* was meant to keep the works of their authors. Among the works

of authors who did not belong to Mogiła convent the most numerous texts are written by St. Bernard of Clairvaux.

Key words: History of the Church – orders – Cistercians – Mogiła – codicology – sacral writings.